

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2020, 24 (3): 1135-1156

Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı *Süfyânî* Rivâyetleri

Narrations on the Sufyānî Revealed by Political and Sectarian Events

Yusuf Oktan

Dr. Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadîs Anabilim Dalı
Assistant Professor, Yalova University, Faculty of Islamic Sciences
Department of Hadîth
Yalova, Turkey
oktanyusuf@gmail.com orcid.org/0000-0002-9196-8919

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 7 July / Temmuz 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 3 December / Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 Aralık / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1135-1156

Cite as / Atıf: Oktan, Yusuf. "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı *Süfyânî* Rivâyetleri [*Narrations on the Sufyānî Revealed by Political and Sectarian Events*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/3 (Aralık 2020): 1135-1156.

<https://doi.org/10.18505/cuid.765374>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: The *Sufyānī* narration, which is also referred in some studies carried out today, is mentioned in the early Shiite and Sunnī sources. The anticipated savior perception of the period has an important place in understanding the *Sufyānī* narrations in the emergence process of which political and sectarian events were effective. Narrations stating that the Mahdī named Muḥammad, one of the descendants of the Prophet Muḥammad (pbuh), would appear in the end of times and establish justice by bringing order to the world where oppression, injustice and inequity have spread, were effective in the political and social life after the Prophet (pbuh). The emergence of the *Sufyānī* narrations, whose intellectual infrastructure was constituted by the expected Mahdī perception that is effective in the society, was the result of the political conflicts of the period. The death of Mu'āwiya ibn Yazīd (d. 64/684), the third Caliph of the Umayyad State, without leaving a crown behind caused a political crisis. The cousin of the Mu'āwiya II, Marwān bin al-Ḥakam, the experienced politician who turned this moment of crisis into an opportunity and who was from the same dynasty but from a different family, took over the administration and thus the sultanate continued. Although the reign continued from the sons of Umayyad, the administration passed from sons of Sufyān to the sons of Marwān, who were from the same dynasty. This situation caused discomfort in Sufyānīs. Thus, Mu'āwiya II's brother Khālīd ibn Yazīd, whose right of administration was seized from him, with the intention of gaining his lost reputation in the society and turning the pessimism towards his family into hope and desire, has been claimed to spread the savior *Sufyānī* narrations expected from the sons of Sufyān, parallel to the Mahdī narrations expected from the sons of Alī, which was influential in the society. Thus, the *Sufyānī* came to be expected like the expected Mahdī, who was influential in society and exploited by the Shiite sects in their own belief systems. The rebellions carried out by the sons of Sufyān against the administration in the 2nd century hijrī and afterwards were conceived as the appearance of the *Sufyānī* expected by the society and the person who led the rebellion was described as *Sufyānī*. The most important of these rebellions is the revolt of 'Alī ibn Abdullah ibn Khālīd nicknamed Abū 'Amayṭar, formed by the coalition of sons of 'Alī and sons of Sufyān who descend from the sons of Umayya. Abū 'Amayṭar, who is considered to be the *Sufyānī* and some sections of whose life constitute a source for many narrations on the *Sufyānī*, declared his caliphate during the period of Abbasī Caliph al-Amīn (d. 198/813) and called for allegiance to himself. The announcement of his caliphate was considered by his supporters as the expected savior. The period of Abū 'Amayṭar and the sayings about him are extremely important in terms of presenting the expected savior perception in the society, the *Sufyānī* understanding and the date of his emergence. Sections from Abū 'Amayṭar's life reflected in the narrations about the *Sufyānī* in many Shiite and Sunnī sources. In this article, it is tried to examine the emergence of the *Sufyānī* narrations, its development and particularly its transformation within the Shiite sect, in a detailed manner and especially based on political and sectarian events of the early period.

Keywords: Hadīth, Sufyānī, Umayyad, Mahdī, Shīa.

Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı *Süfyânî* Rivâyetleri

Öz: Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda da bahsedilen *Süfyânî*, ilk dönem Şii ve Sünni kaynaklarda zikredilmektedir. Ortaya çıkış sürecinde siyasi ve mezhebî olayların etkili olduğu *Süfyânî* rivâyetlerinin anlaşılmasında dönemin beklenen kurtarıcı algısının önemli bir yeri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) neslinden Muhammed isimli Mehdî'nin ahir zamanda zuhur ederek zulüm, haksızlık ve adaletsizliğin yayıldığı yeryüzüne düzeni sağlayarak adaleti tesis edeceğini bildiren rivâyetler, Hz. Peygamber sonrası siyasî ve sosyal hayatta etkili olmuştur. Fikrî altyapısını toplumda etkili olan beklenen Mehdî algısı oluşturan *Süfyânî* rivâyetlerinin ortaya çıkışı dönemin siyasi çekişmeleri sonucunda olmuştur. Emevî Devleti'nin 3. Halifesi Muâviye b. Yezîd'in (öl. 64/684) geride veliyet bırakmadan ölümü siyasi krize neden olmuştur. Bu kriz anını fırsata çeviren tecrübeli siyasetçi ve aynı sülaleden olsa da farklı aileden olan 2. Muâviye'nin amcaoğlu Mervân b. Hakem yönetimi ele alması böylelikle

salтанat devam etmiştir. Hükümdarlık Ümeyye oğullarından devam etse de yönetim aynı aileden olan Süfyân oğullarından Mervân oğullarına geçmiştir. Bu durum Süfyânîlerde rahatsızlığa neden olmuş yönetim hakkı elinden alınan II. Muâviye'nin kardeşi Hâlid b. Yezîd, toplumda kaybolan itibarını kazanmak ve kendi ailesine yönelik oluşan karamsarlığı ümit ve arzuya çevirmek niyetiyle toplumda etkili olan Ali Oğullarından beklenen Mehdî rivâyetlerine paralel Süfyân oğullarından beklenen kurtarıcı *Süfyânî* haberlerini yaydığı iddia edilmiştir. Böylece *Süfyânî*, toplumda etkili olan ve Şii fırkaların istismar ederek kendi inanç sistemlerinde kullandıkları beklenen Mehdi gibi beklenir olmuştur. Hicrî 2. asır ve sonrasında Süfyân oğullarından yönetime yapılan isyanlar toplum tarafından beklenen *Süfyânî*'nin zuhuru şeklinde telakki edilerek isyanı yönlendiren kişiye de *Süfyânî* nitelemesi yapılmıştır. Bu isyanlar arasında en önemlisi kendinde hem Ali hem de Ümeyye oğullarından Süfyân oğulları birleşen Ebû Amaytar lakaplı Ali b. Abdullah b. Hâlid isyanıdır. *Süfyânî* addedilen ve *Süfyânî* konulu birçok rivâyete hayatından kesitler kaynaklık eden Ebû Amaytar, Abbasî Halîfesi Emîn (öl. 198/813) döneminde hilâfetini ilan ederek kendine biate çağırmıştır. Hilâfetinin ilanı taraftarları tarafından beklenen kurtarıcı olarak telakki edilmiştir. Ebû Amaytar dönemi ve onun hakkında söylenenler toplumda beklenen kurtarıcı algısı, *Süfyânî* anlayışı ve onun ortaya çıkış tarihini sunması bakımından son derece önemlidir. Ebû Amaytar'ın hayatından kesitler birçok Şii ve Sünnî kaynakta *Süfyânî* konulu rivâyetlere aksetmiştir. Bu makalede Süfyânî rivâyetlerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve Şii itikadındaki dönüşümü özellikle ilk dönem yaşanan siyasi ve mezhebi olaylar zemininde detaylı bir şekilde irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Süfyânî, Emevî, Mehdî, Şii.

Giriş

Ahir zamanda zulüm, haksızlık ve adaletsizliğin yayıldığı yeryüzüne Hz. Peygamber (s.a.s.)'in neslinden Muhammed isimli Mehdî'nin zuhur edip düzeni sağlayarak adalet ve hakikati yayacağını bildiren rivâyetler,¹ Hz. Peygamber sonrası siyâsî ve sosyal hayatta etkili olmuş, yaşanan siyasi sorunlar toplumda beklenen kurtarıcı düşüncesini canlı tutarak çeşitli fırka ve mezheplerin oluşumuna da zemin hazırlamıştır.

Muâviye b. Ebû Süfyân yönetiminde salтанat sistemiyle kurulan Emevî Devleti'nin 3. Halîfesi Muâviye b. Yezîd'in (öl. 64/684) geride vâliyet bırakmadan ölümü siyasi çekişmelere neden olmuştur. Bu kriz anını fırsata çeviren tecrübeli siyasetçi ve aynı sülâleden olsa da farklı aileden olan 2. Muâviye'nin amcaoğlu Mervân b. Hakem yönetimi ele almış böylelikle salтанat devam etmiştir. Hükümdarlık aynı sülâleden devam etse de yönetimin Süfyân oğullarından Mervân oğullarına geçmiş olması Süfyânîlerde rahatsızlığa neden olmuştur. Yönetimden uzaklaştırılan Süfyân oğullarından bazıları toplumda etkisini sürdüren aynı zamanda birçok Şii fırkanın da oluşumunda etkili olan *Mehdî* rivâyetlerine paralel *Süfyânî* haberlerini tedavüle koyduğu aktarılmıştır.

Sünnî ve özellikle Şii hadis kaynaklarında bahsedilen Süfyânî, ilk dönem Sünnî tefsir kaynaklarında da zikredilmekte günümüze yakın bazı çalışmalarda önemini koruduğu hatta bu kavramın müşahhaslaştırıldığı görülmektedir.² Çalışmamızda siyasi olayların etkisiyle

¹ Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as, *es-Sünen* (Beyrût: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430), "Kutubu'l-Mehdî", 8 (No. 4282); Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şâhîh* (Beyrût: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmiyye, 1998), "Ebvâbu'l-Fiten", 52 (No. 2230); Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned* (Ammân: Müessesetü'r-risâle, 1420), 6/42 (No. 3571).

² Süfyânî rivâyetleri ilk dönem Sünnî tefsir kaynaklarında bazı ayetlerin tefsiri yapılırken kullanılmıştır. bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrût: Dâru lhyâi't-turâs 1422), 3/539; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vil'l-Kur'ân* (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2000), 20/422; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Baħru'l-ulûm* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1993), 3/78; Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru lhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2002), 8/95; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye* (Şarika: Câmî-atu's-Şârîla, 2008), 9/594; Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2019), 4/458; Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-*

ortaya çıkan Süfyânî rivâyetlerinin toplumsal olaylar sonucunda gelişmesi ve sonraki süreçte mezhebi etkilerle Şîî itikadına geçişi incelenecektir.³

1. Süfyânî Rivâyetlerinin Ortaya Çıkmasına Zemin Hazırlayan Ortam

Hız. Peygamber'in Mehdî'nin kendi soyundan geleceğini, adının Muhammed b. Abdullah olacağını bildirmesine dair rivâyetler özellikle Hız. Peygamber sonrası yaşanan olaylarda beklenen kurtarıcı fikrini güçlü tutmuş, ismi Abdullah olan Ali oğullarından bazıları çocuklarının adını beklenen Mehdî olması temennisiyle Muhammed koymuştur. Hız. Hasan'ın soyundan Abdullah b. Hasan, Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı isyan eden ve *en-Nefsüzzekiyye* olarak şöhret bulan oğlunun adını Muhammed (öl. 145/762), lakabını ise mehdî koymuştur.⁴ Aynı şekilde II. Abbâsî Halifesi Ebû Cafer Abdullah Mansûr'da (öl. 158/775) oğlunun adını Muhammed koyarak onu mehdî olarak lakaplandırmıştır.⁵ Bununla beraber Hız. Ali'nin vefatından sonra İmâmet akidesi şekillenmeye başlamış, aşırı Şîî grup olan Keysâniyye fırkası Hız. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin (öl. 81/700) nassla imâm tayin edildiği ve Mehdî olduğu

Kur'ân (Riyad: Dâru'l-vatan, 1997), 4/343; Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1996), 3/19. Süfyânî'yi şahıslaştırarak bir takım kişilere işaret ettiğini ifade edenler de bulunmaktadır. Son dönem mütefekkirlerinden Said Nursi eserinin muhtelif yerlerinde Süfyânî konusuna bu minval üzere gelen rivâyetleri tevîl ederek değinmektedir. Bu konuda bk. Said Nursi, *Şu'âlar* (İstanbul: Söz Matbaacılık Yayıncılık, 2012), 727, 718; Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Söz Matbaacılık Yayıncılık, 2012), 461; Said Nursi, *Mektûbat* (İstanbul: Söz Matbaacılık Yayıncılık, 2012), 90, 383; Nursi, *Şu'âlar*, 728. Ayrıca Süfyânî rivâyetlerinin manasının doğru olacağı yorumu için bk. Nursi, *Şu'âlar*, 528. Süfyânî'yle alakalı diğer görüşleri için bk. Nursi, *Sözler*, 460; Nursi, *Şu'âlar*, 412, 426, 462. Son zamanlarda günümüz siyasi olaylarını Süfyânî rivâyetler çerçevesinde yorumlayarak onun eski Irak Cumhurbaşkanı Saddâm Hüseyin olduğu da söylenmiştir. bk. Fârûk ed-Desûkî, *el-Beyânu'n-Nebevî* (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, 1997), 20-49. Son zamanlarda günümüz siyasi olaylarını Süfyânî rivâyetleri çerçevesinde yorumlayarak onun eski Irak Cumhurbaşkanı Saddâm Hüseyin olduğu da söylenmiştir. "el-Beyânu'n-Nebevî" müellifi rivâyetlerde Süfyânî'nin anne tarafından günümüz Dicle'nin kuzeyinde bulunan Kelb Kabilesi'ne dayandığı, Saddâm'ında aynı muhafazadan Tikrit'li olması, Irak'ın muhasarası ve koalisyon güçlerinin Irak'a saldırması ve Saddâm'ın beşerî sıfatlarını rivâyetlerle karşılaştırarak onun rivâyetlerde anlatılan Süfyânî olduğunu iddia etmiştir. Fârûk ed-Desûkî, *el-Beyânu'n-Nebevî* (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, 1997), 20-49. Bu kitaptan birkaç yıl sonra Desûkî'nin kitabındaki iddialarına benzer bilgiler veren *Armagedon* isimli yayınlanan kitapta batının Afganistan ve Irak'a terör tehdidi bahanesiyle girmesini, Saddâm'ın Kuveyt'e savaş ilanını, 1990 Irak'a yapılan ambargo ve Taliban'ın rivâyetlerdeki siyah bayraklılar olduğunu ifade eden müellif tüm bu kargaşanın Mehdî'nin zuhuru öncesi yaşanacak olan savaş ve katliamlardan olduğunu iddia ederek üçüncü dünya savaşı olarak nitelediği *Armagedon*'da Mehdî'nin İslam ümmetine komutanlık yapacağını, rivâyetlere göre onun zuhuru öncesi Süfyânî'nin ortaya çıkması gerektiğini söylemektedir. Netice olarak rivâyetlerde ki fitrî özelliklere dayanarak I. Süfyânî'nin Saddâm, II. Süfyânî'nin ise oğlu Hüseyin olduğunu iddia etmektedir. bk. Emîn Muhammed Cemaledin, *Hermecceddûn Âhîr Beyân* (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, 2001), 47-60. Bu tarz kitapların bir çok uydurma haberleri kullandığı, yalan ve iftiralar içerdiği hususunda yapılan reddiyeler için bk. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî, *Keşfu'l-meknûn fî'r-red 'alâ kitâb Hermecceddûn* (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2002).

³ Hicrî 2. yüzyılı ve bazı mehdî anlayış ve hareketlerini ele alan akademik çalışmalar için bk. Ünal Kılıç, *Mervân b. el-Hakem* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Saim Yılmaz, "Muâviye b. Yezîd'in Halifelikten Ayrılması ve Halifeliğin Mervânîlere İntikâli", *İSTEM* 8 (Aralık 2006): 187-206; Derya Yörük Kesik, *Said Nursi'nin Risâlelerinde Mehdîlik Telakkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Mehmet Baraç, *Mehdîlik inancının hicrî I-III. asırlardaki tarihi seyri ve günümüz Türkiyesinde anlaşılma biçimleri* (İstanbul: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); *Beklenen Kurtarıcı İnanç*, Kolektif (İstanbul: Kuramer, 2017).

⁴ bk. Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'arâbî, 1408), 1/90.

⁵ bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 1/162; Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye* (Kâhire: Müessesetu Kurtuba, 1406), 4/99.

iddiasını ileri sürmüştür.⁶ Bu durum sonraki Şif gruplarda farklı isimlerle devam etmiştir. Râfizîler'in farklı kolları beklenen *Mehdî*'nin nesebini Hz. Ali'ye dayandırmada ittifak ederken her biri Ali oğullarından farklı kişilerin Mehdî olduğunu iddia etmiştir.⁷ Bu durum beklenen kurtarıcı inancının toplumda kuvvetli olduğunun bir göstergesidir.⁸ Ayrıca Mehdî olduğu iddia edilen kişilerin nesebinin Hz. Ali'ye dayandırılması toplumda Ali oğullarına yönelik teveccühün ne derece çok olduğunu da göstermektedir.

Mezhebî hareketlerin yaşandığı bu dönemde meydana gelen siyasî olaylar da araştırma açısından önem arz etmektedir. I. Yezîd (öl. 64/683) döneminde (680-683) Medîne halkı Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ve Yezîd'in Medîne halkına karşı baskıcı yönetimini ileri sürerek merkezi yönetime karşı bîatlerini bozarak şehrin valisi Osman b. Muhammed b. Ebû Süfyan ve Medîne'de bulunan Ümeyye oğullarını şehirden kovmuşlardır. Bunun üzerine Halife Yezîd durumu kontrol altına almak için Şam'dan Müslim b. 'Ukbe önderliğinde ordu göndermiştir. Sahâbe ve tabiînden birçok kişinin öldüğü ve tarihe Harre vakası olarak geçen çarpışma neticesinde Emevî kuvvetleri Medîne'yi kontrol altına almışlardır. Ordu komutanı Müslim'in yanında hareket eden Mervân b. Hakem, ilan edilen zafer sonrasında Yezîd'in takdirini kazanmıştır. Yezîd'in ölümü sonrası İbn Zübeyr ve Mekke halkının bîat etmediği oğlu veliaht II. Muaviye (öl. 64/684) tahtta ancak dört ay kalarak 21 yaşında ardında çocuk bırakmadan vefat etmiştir.⁹ Cenaze namazını Süfyan oğullarından Muaviye'nin yeğeni ve İbn Zübeyr'in kız kardeşinin oğlu olan Osman b. 'Anbese b. Ebû Süfyan kaldırmıştır. Sonrasında Ümeyye oğulları Osman'ı hilâfet makamına uygun görerek kendisine bîat edilmesini teklif etmiş lakin Osman bunu kabul etmeyerek yönetime muhalif olan dayısı İbn Zübeyr'e katılmıştır.¹⁰

II. Muaviye'nin kabrinin başında durarak onu küçümsemediği ve hilâfet makamına ancak galip olanın geçeceği minvalinde sözler söylediği rivâyet edilen Mervân, hilâfet tartışmalarının arttığı, insanların ve ordu komutanlarının İbn Zübeyr'e bîat ettiği bir dönemde ona bîat etmek ve Ümeyye oğulları için ondan eman dilemek için yola çıkmıştır. Bu sırada Ubeydullah b. Ziyâd, Mervân'a, onun İbn Zübeyr'den daha şerefli olduğunu ve hilâfet makamına ondan daha layık olduğu yönünde sözler söylemiştir. Amr b. Saîd'de halkın ancak II. Muaviye'nin kardeşi Hâlid b. Yezîd'e bîat edeceğini lakin Mervân'ın Hâlid'in annesiyle evlenirse halkın teveccühünü kazanacağı hususunda fikir vermiştir. Bunun üzerine fikrini değiştiren Mervân, Dimâşk'e giderek Ümeyye oğulları ve taraftarlarını kendine bîate çağırmıştır.¹¹ Kelb Kabillesi'nin akrabası Hâlid'i desteklemesi ve Hâlid'in hilâfet makamında adının geçmesi onu Mervân'a rakip yapmıştır. Mervân'ı destekleyen Hüseyin b. Nümeyr, rüyasında hilâfet makamında Mervân'ı gördüğünü söylemiş Mâlik b. Hübeire de evlatlarının babası yaşında olan çocuğa bîat edilemeyeceğini ifade ederek Hâlid'i küçümsemıştır.¹² Mervân 3 Zilkâde 64/683 yılında Câbiye'de toplananlar tarafından kendinden sonra Hâlid b. Yezîd'in veliaht olması şartıyla Hâlid'in taraftarlarının da desteğini alarak Emevî Devleti'nin dördüncü halifesi seçilmiştir.¹³ Ümeyye oğulları içinde öne çıkan Mervân b. Hakem Cemel Vakası'nda Hz. Ali'nin yanında

⁶ bk. Ebû'l-Hasan el-Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (Wiesbaden: Franz Steiz, 1400), 18; Sa'd b. Abdillâh el-Kummî, *Kitâbu'l-makâlât ve'l-firağ* (Tahran: Matba'a Haydariyye, 1360), 21; Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Firağü's-Şî'a* (Kâhire: Menşûratu'r-Ridâ, 1423), 58; Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1404), 1/146.

⁷ Mehdî iddiaları Hz. Peygamber'in vefatından sonra birçok fırkada görülmüştür. bk. Eş'arî, *Makâlât*, 23-26; Bağdâdî, *el-Farğ*, 27, 38, 45, 46, 224.

⁸ Bu konu hakkında bk. Nevzat Tartı, *Hadisçiler ve Tarih* (İstanbul: Fecr Yayınevi, 2020).

⁹ bk. Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimâşk* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1995), 57/259, 260; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1987), 5/36; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Beyrût: Müessesü'r-risâle, 1985), 3/546.

¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, 40/14-17; Zehebî, *Târîh*, 3/546, 5/36.

¹¹ Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyri, *Nesebu Kureys* (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1953), 4/129.

¹² İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'Arabî, 1997), 3/239-240.

¹³ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 3/240; İbn Asâkir, *Târîh*, 57/262-263.

1140 | Yusuf Oktan. Siyasi ve Mezhebi Olayların Ortaya Çıkardığı *Süfyânî* Rivâyetleri

yer alması, sonrasında hicrî 42'de Muâviye tarafından Medîne valiliğine getirilmesi,¹⁴ Harre Vakası sonrası Yezîd'in teveccühünü kazanarak yönetime yaklaşması ve II. Muaviye'nin ölümü sonrası siyasi boşluk döneminde çıkan krizde doğru hamleleri onu Emevî Devleti'nin başına getirmiş böylece iktidar Süfyânîlerden Mervânilere geçmiştir.

Veliaht Hâlid'e yönelik teveccühü kırmayı ve onu küçük düşürmeyi hedefleyen Mervân, Hâlid'in annesi Fâhite bnt. Ebû Hâşim b. Utbe ile evlenmiştir.¹⁵ Daha sonra Hâlid'i veliahtlıktan azleden Mervân, oğulları Abdulmelik ve Abdulazîz'i veliahtlığa getirmiştir. Hilâfet hakkı elinden alınan Hâlid, Mervân'a kendisinin veliaht olması karşılığında taraftarlarının bîatını aldığı söylenmiş bunun üzerine Mervân herkesin önünde ona ağır hakaretlerde bulunmuştur.¹⁶ Durumu öğrenen Hâlid'in annesi bir süre sonra akrabalarının yardımıyla Mervân'ı uyuduğu esnada öldürdüğü iddia edilmiştir. Halife olan Abdulmelik b. Mervân, Hâlid'in annesini öldürmek istese de babasının bir kadın tarafından öldürüldüğü halka yayılır endişesiyle bundan vazgeçmiştir.¹⁷

Kimya ilmine yaptığı katkılarla şöhret bulan¹⁸ Halid b. Yezîd'in genç yaşta giriştiği hilâfet mücadelesini Mervân'a kaptırması, Mervân'ın onun annesiyle evlenmesi, sonrasında Hâlid'i veliahtlıktan azletmesi ve ona hakaretler ederek küçük düşürmesi Hâlid b. Yezîd'i çok zor duruma düşürmüştür. Toplumda kaybolan itibarını kazanmak ve hilâfetin Mervânilere kaptırılmasıyla toplumda kendi ailesine yönelik oluşan karamsarlığı ümit ve arzuya çevirmek niyetiyle *Süfyânî* haberlerini yaydığı iddia edilmiştir.¹⁹ Böyle bir haberi yaymasında toplumda özellikle Şîî fırkalar tarafından revaçta tutulan beklenen kurtarıcı inancının da etkili olduğu belirtilmiştir.²⁰ Zira Hz. Peygamber'in buyurduğu Mehdî rivâyetlerini Şîî fırkaların istismar ederek kendi inanç sistemlerinde kullanmaları bu fikriyatın toplumda yayılmasına sebep olduğu ifade edilmiştir. Böylece *Süfyânî*, ortaya atılan *Süfyânî* haberlerinin etkisiyle beklenen *Mehdî* gibi beklenir olduğu aktrılmıştır.²¹

Mus'ab b. Abdullah'ın da dillendirdiği Hâlid'in *Süfyânî* haberlerini ortaya çıkardığı fikrine Ebû'l-Ferec el-İsfahânî (öl. 356/967) ve İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) karşı çıkarak bu rivâyetlerin meşhur olduğunu Şîî Muhaddis Ebû Abdillâh Câbir el-Cu'fî (öl. 128/746) başta olmak üzere başkalarının da bu konuda rivâyetler aktardıklarını söylemişlerdir.²² Ayrıca İsfahânî *Âmme* (Ehl-i Sünnet) ve *Hâsse* (İmâmiyye Şîa'sı)'de bu tarz rivâyetlerin bulunduğunu, bunların Ebû Câfer Muhammed b. Ali b. Hüseyin başta olmak üzere Ehl-i Beyt imamları tarafından rivâyet edildiğini belirtmiştir.²³

İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî'nin itirazları konu bütünlüğünde tahkike muhtaçtır. Zira *Süfyânî* haberlerini yaydığı iddia edilen Hâlid b. Yezîd'den sonraki tabakadan sayılan²⁴ ve ileride Sünni ve Şîî kaynaklarda birçok rivâyetini sunacağımız Câbir el-Cu'fî birçok yönüyle tenkît edilerek Hadîs ilminde metruk sayılmıştır.²⁵ Ayrıca İsfahânî'nin ifade ettiği Muhammed b. Alî'ye nispet edilen rivâyetler çalışmada *Süfyânî*'nin salt kötüye dönüştüğü Şîî kaynaklı rivâyetlerin çoğunu oluşturmaktadır.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 3/19; İbn Asâkir, *Târîh*, 57/259.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 3/240; İbn Asâkir, *Târîh*, 57/262-263.

¹⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, 57/257.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 3/274; İbn Asâkir, *Târîh*, 57/263.

¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1984), 3/110; İbn Asâkir, *Târîh*, 16/303.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/110; Zehebî, *Târîh*, 6/57, 16/303.

²⁰ Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûk Mısr vel'-Kâhire* (Kâhire: Dâru'l-kutub, ts.), 1/221.

²¹ Ahmed Emîn, *Duḥâ'l-İslâm* (Kâhire: en-Nahdatü'l-Mısriyye, ts.), 870.

²² İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/110; Zehebî, *Târîh*, 6/55-60.

²³ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî* (Beyrût: Dâru'l-fikr, ts.), 17/343.

²⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/110

²⁵ Câbir b. Yezîd el-Cu'fî hakkındaki tenkitler için bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/42-43.

2. *Süfyânî* İddiasıyla Ortaya Çıkanlar ve Yapılan İsyanlar

Hâlid b. Yezîd'in veliahtlıktan azledilmesiyle Emevî devletinde iktidar Süfyânilerden Mervânilere geçmiş, devletin son halifesi II. Mervân'a (öl. 132/750) kadar hilâfet Mervânilerde kalmıştır. Hâlid tarafından ortaya atılan *Süfyânî* haberleri toplumda etkili olmuş, Ebû Süfyân oğullarından yönetime karşı yapılan isyanlar, beklenen *Süfyânî*'nin zuhûru şeklinde telakki edilmiştir.

2.1. Ziyâd b. Abdullah b. Yezîd İsyânı

Emevî halifelerinden II. Velîd'in (öl. 126/744) almış olduğu siyasi kararlar tepkiyle karşılanarak muhalif kanatta yer alan Yezîd b. Velîd'in önderlik ettiği bir isyana dönüşmüştür. Yezîd b. Velîd'in Halife'ye karşı komplosu sırasında Ümeyye oğullarının önde gelenlerinden Ziyâd b. Abdullah Dımaşk'e gönderilmiş, burada bir süre kaldıktan sonra Humus'a geçerek öldürülen II. Velîd'in kanını talep etmek için toplanan orduyla birlikte Dımaşk'e gitmiştir. Burada yakalanarak hapsedilen Ziyâd, yönetime gelen Mervân b. Muhammed'e (öl. 132/750) bîat edince serbest bırakılmıştır. Akabinde Kuzey Suriye'de Kinnesrîn şehrinde isyan eden Ziyâd insanları kendine bîate çağırmıştır. Binlerce kişi Ziyâd'ın beklenen *Süfyânî* olduğunu iddia ederek ona bîat etmiştir. Ziyâd'ın üstüne gönderilen Halife II. Mervân'ın amcası Abdullah b. Ali, Ziyâd ve destekçilerinin kuvvetini kırmıştır. Buradan kaçarak saklanan Ziyâd, Abbasiler döneminde Halife Mansûr (öl. 158/775) döneminde Medîne'de öldürülmüştür.²⁶

2.2. İsmi Bilinmeyen Cüzzamlı Bir Adam

Abbasi Halifeleri Ebû Abdullah Seffah ve Ebû Cafer Mansûr'un amcası emir Abdullah b. Ali'ye (öl. 147/764) Ebû Süfyân soyundan cüzzamlı ve hastalıklı bir adamın kendisi hakkında Abbas oğulları saltanatını yıkacak olan Süfyânî olduğunu söylediği bildirilir. Bunun üzerine Abdullah b. Ali adamın getirilmesini ister lakin adam kayıplara karışır.²⁷

2.3. Ebû Amaytar Ali b. Abdullah b. Hâlid İsyânı

Muhtemelen *Süfyânî* addedilen ve *Süfyânî* konulu birçok rivâyete hayatından kesitler kaynaklık eden en önemli şahıs annesi Ali oğullarından Neffise bnt. Ubeydullah olan baba tarafından ise soyu Ebû Süfyân oğullarına dayanan Ebû Hasan Ali b. Abdullah b. Halîd'dir. Böylece kendisinde muhtemelen daha önce görülmemiş olarak hem Ali hem de Ümeyye oğullarından Süfyân oğulları birleşmiştir.²⁸

105/723 yılında Dımaşk'te doğan²⁹ Ali b. Abdullah b. Hâlid ilmi kişiliğiyle öne çıkmıştır. Hayvanların künyelerinin konuşulduğu bir mecliste kertenkelenin künyesine *Ebû Amaytar* demiş böylece bu lakapla şöhret bulmuştur. Kendine takılan lakaba sinirlenen Ali b. Abdullah'a orada bulunan yaşlı bir adam Ebû Amaytar'ı kastederek bu lakap sahibinin ileride önemli işler başaracağını ifade etmiştir.³⁰ "Ben Sıffin'in iki liderinin ve kervan ehliyle orduyu yönlendirenin oğluyum" diyerek övünen Ebû Amaytar bu sözüyle hem soyunun anne tarafının Hz. Ali'ye, baba tarafının ise Muaviye'ye ulaştığını ima eder, hem de soyunun Bedir savaşı

²⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, 19/153-154, 57/48; Zehebî, *Târîh*, 9/140; Ahmed b. Yahyâ el-Belazürî, *Ensâbu'l-eşraf* (Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1996), 9/202-205; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 5/26; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1407), 4/357.

²⁶ Taberî, *Târîh*, 4/358.

²⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, 68/219.

²⁸ Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003), 1/112.

²⁹ Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2003), 1/112.

³⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, 43/26.

1142 | Yusuf Oktan. Siyasi ve Mezhebi Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivâyetleri

öncesi Kureyş kervanını idare eden Ebû Süfyan'a ve bu kervanı ele geçiren İslam ordusunu yönlendiren Hz. Peygamber'e dayanmasına atıfta bulunurdu.³¹

Şam'da Ümeyye oğullarından geriye kalanlardan olan Ebû Amaytar, Abbasî Halifesi Emîn döneminde hilâfetini ilan ederek kendine bîate çağırmıştır. İsyân fikri, Halife Emîn'in (öl. 198/813), kardeşi Me'mûn'u 195/810 yılında veliahtlıktan azletmesiyle başlamıştır. Toplumda ilmi kişiliği, yaşının olgunluğu, soy ve ferasetiyle öne çıkan Ebû Amaytar isyanı kumanda edebilecek kişi olarak kendini görmüştür. Lakin bu konuda tereddütlü olduğu aktarılan Ebû Amaytar'a Şam ehlinden Velid b. Abdulmelik'in mevlâsı Hitâb b. Vechî'l-Filsî ve yandaşları evinin altına gizli bir tünel açarak her gece gizliden vaktinin geldiğini söyleyerek isyan etmesi hususunda telkin vermişlerdir. Böylece *Emirü'l-Mü'minîn*, *Mehdî* ve *Süfyânî* olarak isimlendirilecek olan Ebû Amaytar isyan bayrağını açmıştır.³² Mervân b. Hakem'in yönetimden uzaklaştırarak annesiyle evlendiği Hâlid b. Yezîd'in torunu olan Ebû Amaytar'ın bu isyanı, aslında hilâfetin amcaoğulları Mervânilerden devam etmesine karşı Süfyânîler içinden bir uyanış mesabesindedir.

Hilâfet merkezi Bağdat'ta Hüseyin b. Ali önderliğinde yapılan isyan sebebiyle Ebû Amaytar'a odaklanamamış bu durum onun gücünün artmasına sebep olmuştur.³³ Hilâfetini ilan ettiği gün taraftarları Dımaşk sokaklarında *Allah'ın Mehdî'si*ne bîat etmeye çağırılmışlardır. Taraftarlarının çoğu Kelb Kabilesi'nden olmuş ayrıca Yemenîler de onu desteklemiştir. Muzîr b. Nizâr'ın soyundan gelen Kaysiyye'liler ona mukavemet gösterince üstlerine yürümüş, onları muhasara altına almış ve birçoğunu öldürmüştür. Dımaşk ahalisini de muhasara altına aldıktan sonra şehri talan eden Ebû Amaytar ve destekçileri, şehrin valisi Süleyman b. Ebû Cafer'i Dımaşk'ten kovmuştur.³⁴ Üzerine gönderilen Yezîd b. Hişâm'ın ordusunu yenmiş, zayıflayan ordusuna rağmen Dımaşk'i muhasara altına almıştır. Bunun üzerine İbn Beyhes önderliğinde üzerine ordu gönderilmiş, bu birlik Ebû Amaytar'ın başına oğlu Kâsım'ı koymuş olduğu orduyla çarpışmış, Kâsım öldürülmüş, İbn Beyhes Ümeyye oğullarının önde gelenlerini toplayarak Abbasî halifesine bîat almıştır. Bu durum üzerine Dımaşk'in nahiyelerinden olan Mize'ye kaçan Ebû Amaytar bir süre sonra burada ölmüştür³⁵

Ebû Amaytar dönemi ve onun hakkında söylenenler toplumda beklenen kurtarıcı algısı, *Süfyânî* anlayışı ve onun ortaya çıkış tarihini sunması bakımından son derece önemlidir. Mûsâ b. Âmir ve Hişâm b. Âmir, Velîd b. Müslim'den birçok kez "Şayet 195/810 senesinden bir gün kalsa dahi o gün Süfyânî zuhûr edecektir" sözünü işittiklerini aktarmışlar ve o sene Ebû Amaytar'ın isyan ettiğini söylemişlerdir. Temiz yüzlü, şerden uzak ve güzel siretli olarak anılan Ebû Amaytar hakkında Ahmed b. Hanbel ona yapılan telkini kastederek "onu ifsat ettiler" demiştir. Ebû Amaytar'ın isyanı öncesi çevresi ondan bir beklenti içinde olmuştur. Zira Ümeyye oğullarının Ebû Amaytar'da alametler gördüğü, rivâyetlerin ona işaret ettiğini düşündükleri aktarılmıştır.³⁶

Onun dönemindeki olaylar rivâyetlere de yansımıştır. Nuaym b. Hammâd'ın (öl. 228/843) *Fiten*'inde yer verdiği bir rivâyet şöyledir:

"Süfyânî'ye uykusunda 'kalk ve isyan et' denilir. Uyanır lakin kimseyi bulamaz, sonra ikinci kere denilir. Sonra üçüncü kere 'kalk ve isyan et, evin kapısının önünde duranlara bak' denilir. Bunun üzerine kapı yıkılır. Bayraklı yedi ya da dokuz grup görünür. Şöyle derler: 'Biz

³¹ Muhammed b. Abdurrezzak Kürd Ali, *Hıta'tu's-Şâm* (Dımaşk: Mektebetu'n-Nürî, 1983), 1/154; Zehebî, *Siyer*, 9/285, 286.

³² İbn Asâkir, *Târîh*, 43/24-34.

³³ Zehebî, *Târîh*, 13/30.

³⁴ Zehebî, *Siyer*, 9/285, 286; Taberî, *Târîh*, 5/55; Kürd Ali, *Hıta't*, 1/154, 155.

³⁵ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, 5/417; Zehebî, *Siyer*, 9/334-338.

³⁶ Zehebî, *Siyer*, 9/285, 286; Zehebî, *Târîh*, 13/393, 13/502-503. Süfyânî'nin hicrî 195 senesinde zuhur edeceğini söyleyen ve daha sonraki kitaplarda kendinden bu konuda rivâyetler aktarılan Velîd b. Müslim, beklenen *Süfyânî* olduğu iddia edilen Ebû Amaytar'ın isyanından önce hac için Mekke'ye gitmiş, orada kalarak hicrî 194 yılında vefat etmiştir. bk. İbn Asâkir, *Târîh*, 43/27.

senin yoldaşlarınız'. Onlarla birlikte çıkan (Süfyânî)'ye kurak vadiden akrabaları tâbi olur. Dımaşk'ın sahibi onunla karşılaşmak ve savaşmak için çıkar. Süfyânî'nin bayrağına bakınca yenilir. Dımaşk'ın valisi o gün Abbas oğullarının valisidir".³⁷

Nuaym tarafından aktarılan bu rivâyet Hitâb b. Vechî'l-Filsî'nin Ebû Amaytar'a telkini, Ebû Amaytar'ın isyan ettikten sonra Dımaşk'ı muhasara altına alması ve Abbâsî Devleti'nin valisi Süleyman b. Ebû Cafer'i Dımaşk'ten kovmasını hatırlatmaktadır.³⁸

Ebû Ameytar'ın adının Ali, künyesinin Ebû Hasan olması nesebi itibariyle çok önemlidir. Zira bu Ali b. Ebû Talib'in isim ve künyesidir. Nesebi baba tarafından Ümeyye oğullarından Ebû Süfyân'a ve anne tarafından Ali oğullarına dayanması Ümeyye oğullarının Ebû Amaytar'da alametler görerek rivâyetlerin ona işaret ettiği beklentisini güçlendirmiş olmalıdır. Zira İbn Hureym'in aktardığı bir haberde Abbas'ın çocuklarından beşincinin beklenilmesi salık verilmiş, onun hicrî 195'de zuhur ederek yirmi üç sene hüküm süreceği aktarılmıştır.³⁹

Yahyâ b. Kâdim'in anlattığına göre Ebû Amaytar'ın yandaşları insanlara giderek "kalkın ve Muhammed evladından Rızâ'ya biât edin" dediklerinde Yahya'nın: "Rızâ, Abbas oğullarından Muhammed ailesindedir, Harb soyundan değildir" demesi üzerine onu dövmüşlerdir. Ellerinden kaçarak saklanan Yahyâ ancak Dımaşk kontrol altına alınınca ortaya çıkmıştır.⁴⁰ Bu bilgi konumuz açısından oldukça önemlidir. Zira toplumda *Rızâ* lakabıyla beklenen kurtarıcı fikrinin ne derece yaygın olduğunu göstermesi yanında bu kişinin Ali oğullarından olacağı beklentisinin de pekiştiğini göstermektedir. Ebû Amaytar'ın taraftarları ise onun baba tarafı olan Süfyânî koluna vurgu yapmışlardır.

Kesîr b. Ebû Sâbir'in aktarmış olduğu başka bir haberde 'Asîs oğullarından İshak b. Kuzâ'a'nın yanındayken İshak kılıçları istemiş ve getirilen kılıçları öpmeye başlamıştır. Kesîr'e "Bu kılıçlar Sıffîn'de savaşan babalarımızın kılıcıdır. Biz bunları Ebû Süfyân soyundan Kâim zuhur edene kadar yanımızda saklı tutmaktayız. Bu kılıçlarla savaşacağız" der. Kesîr b. Ebû Sâbir "Dımaşk'te Ebû Amaytar isyana kalkıştığında İbrahim b. İshâk ahabından bir topluluk Ebû Amaytar'a katılmaya gittiler" demiştir.⁴¹

Hasan b. Yahyâ'nın anlattığına göre Horasan'ın ileri gelenlerinden Raff' b. Leys'in Abbasilere karşı isyan edip Semerkand'ı muhasara altına alarak Halife Harûn Reşîd Tûs'dayken dördüncü günde onlara hakimiyet sağlamış ve onlara, Harûn'u kastederek "Bu adam yakında ölecek, onun ölümünden sonra Ebû Süfyân oğullarından başınıza bir adam çıkacak, ehlinize kerih gördüğünüz ne varsa başınıza gelecektir" demiştir. Hasan b. Yahyâ devamında Bağdât'a ulaştıklarında Ebû Amaytar'ın isyanını duyduğunu, Dımaşk'e ulaştıklarında ise ailelerinin musibete uğramış bir halde bulduklarını aktarır.⁴² Bu ve Kesîr b. Ebû Sâbir'in aktardığı haber Ebû Süfyân soyundan beklenen kurtarıcı algısının toplumun en azından belli bir bölümünde etkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte zuhuru beklenen Süfyânî'nin Ebû Amaytar olarak telakki edilmesi, yukarıda işaret ettiğimiz Ümeyye oğullarının Ebû Amaytar'da alametler görerek rivâyetlerin ona işaret ettiği kabulünün de insanlar üzerindeki etkisini göstermektedir.

İbn Hacer'de Süfyânî'yi, Ebû Süfyân b. Harb'in neslinden Ebû Amaytar Ali b. Abdullah olduğunu, Halife Emîn'in ölümünden sonra hüküm süreceği kişi olarak tanıtmıştır. Melâhim ve Fiten kitaplarında zikredilen ahir zamanda zuhur edecek Süfyânî haberlerini, iktidar ellerinden gittikten sonra Süfyân oğullarından bazılarının uydurduklarını ifade etmiştir.⁴³ İbnü'l-Esîr de hicrî 194 senesinde vuku bulan olayları sayarken Şam'da Süfyânî olduğu iddia edilen

³⁷ Nuaym b. Hammâd b. Muâviye, *el-Fiten* (Kâhire: Mektebetü't-tevhîd, 1412), 1/282.

³⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, 43/24-34.

³⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, 37/199.

⁴⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, 43/31.

⁴¹ İbn Asâkir, *Târîh*, 43/31.

⁴² İbn Asâkir, *Târîh*, 14/7.

⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tebşîrü'l-müntebih bi-ta'hrîri'l-Müştebih* (Beyrût: el-Mektebetü'l-ilmîyye), 2/735.

bir kişinin ortaya çıktığını, Bağdat'a götürüldüğünü ve bu kişi hakkında vesveseli dendiğini aktarmıştır.⁴⁴

2.4. Mubarkî' Ebû Harb Temîm el-Lahmî İsyânı

Süfyânî addedilen diğer bir şahıs Ebû Harb Temîm el-Lahmî'dir. Abbasî Halifesi Mu'tasım Billah (öl. 227/842) döneminde, evde olmadığı bir gün evinde kalmak isteyen bir askeri engelleyen karısının dövülmesi üzerine askeri öldürerek dağa çıktığı aktarılmıştır. Tanınmamak için peçe taktığından dolayı Mubarkî ismiyle şöhret bulmuştur. Bir süre Ürdün Vadisi'nde kalarak insanları irşat etmeye çalışan Mubarkî, Emevî soyundan geldiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine etrafında toplanan yöre halkı ona biat ederek onun Şam'a hükmedecek olan Süfyânî olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁵ Mubarkî'ye tabi olanların artması ve bu durumun merkezî yönetim için bir tehdit oluşturması üzerine Abbasî halifesi Mu'tasım üzerlerine Ricâ' b. Eyyûb önderliğinde ordu göndermiştir. Mubarkî'ye tabi olanların çoğunun çiftçilerden oluşması nedeniyle hasat vakti gelince ordudan kopmalar olmuş Ricâ' komutasında yapılan savaşta Mubarkî ve ona tabi olan birçok kişi esir alınmıştır. Samarrâ'ya götürülerek hapsedilen Mubarkî burada 227/841 yılında ölmüştür.⁴⁶

2.5. Süfyânî Olduğu İddia Edilen Müvesvis Bir Adam

Taberî, hicrî 294'de vukû bulan olaylardan bahsederken Şam'da Süfyânî olduğunu iddia eden bir adamın çıktığını o ve takipçilerinin Şam'dan alınarak Bağdat'a sultanın huzura götürüldüklerini anlatmaktadır. Bu adam hakkında gaybdan haber aldığı (Müvesvis) aktarılmıştır.⁴⁷

2.6. Aclûn'lu Osman Adında Bir Adam

İbn Hacer, hicrî 816 senesini anlatırken Dımaşk'te Osman isimli biraz fıkıhla ilgilenmiş Aclûn'lu bir adamın Süfyânî olduğu iddiasıyla ortaya çıktığını yazmaktadır. Daha sonra insanları kendine bîate çağıran bu adam tarım arazilerinden pay dağıtarak öşür dışında çiftçilerden herhangi bir şey alınmayacağını duyurmuş bunun üzerine Arap ve diğer topluluklardan birçok kişinin teveccühünü kazanmıştır. Yeşil sancakla birlikte ilerlemiş ve yöre halkını büyük İmâmî Süfyânî devleti için süvariler toplamaya ve Allah'ın dinini yüceltmek için savaşmaya çağırmıştır. Gânim el-Gazâvi önderliğindeki topluluk Süfyânî olduğunu iddia eden bu adamı Aclûn'da camide bulmuş, baskın düzenleyerek yanındaki üç kişiyle birlikte tutuklamıştır.⁴⁸

Tarihî kaynakların bizlere sunmuş olduğu bu bilgiler yönetime karşı yapılan ilk dönem isyanlarında Süfyânî söyleminin toplumda karşılığı olduğunu göstermektedir. Özellikle hicrî 2. asır ve 3. asrın başlarında meydana gelen Süfyânî söylemli isyanlarda isyana öncülük eden kişinin soyunun Emevîlere dayandığı, bunun hakikatte olmadığı durumlarda ise *Mubarkî'* örneğinde olduğu gibi toplum tarafından lidere Emevî soyu isnad edildiği görülmektedir. Hicrî 4. asırdan itibaren görülen Süfyânî söylemli isyanlarda ise Emevî soyundan bahsedilmediği gözlemlenmektedir. Tarihi kaynaklardaki ilk dönem bu bilgilerin rivayet kültürüne yansımaları görmek için bu konudaki Sünnî ve Şîî rivayetlerin değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 6/559.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 6/74; Taberî, *Târîh*, 5/270; Kürd Ali, *Hıta*, 1/164.

⁴⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, 66/136-137; Zehebi, *Târîh*, 16/27; İbn Tağrıberdî, *Nucûm*, 2/249; Zehebi, *Siyer*, 10/302.

⁴⁷ Taberî, *Târîh*, 5/668; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 6/559.

⁴⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'u'l-gumr bi-ebnâ'i'l-umr* (Kâhire: Lecnetü lhyâi't-turâsi'l-İslâmî, 1969), 3/9-10.

3. Ehl-i Sünnet Kaynaklarında Süfyânî Rivâyetleri

Süfyânî hakkında rivâyetlerin bulunduğu en erken Sünnî kaynak muhtemelen Hadîs kitabından daha çok tarih kitabı özelliği taşıyan Nuaym b. Hammâd'ın *Fiten*'idir. Yaklaşık yüze yakın Süfyânî rivâyetine yer verilen bu kitaptaki senetlerde meçhûl, yalanla itham edilen râvîlerin bulunmasının yanı sıra rivâyetler maktû', münker ya da uydurmadır.⁴⁹

Nuaym'ın *Fiten*'i dışında Taberî (öl. 310/923) tefsirinde senedinde zayıf ve münker rivâyetleriyle bilinen Ruvvâd b. Cerrah⁵⁰ bulunan bir rivâyet⁵¹, Hâkim (öl. 405/1014) *Müstedrek*'inde senedinde İbn Lehî'a,⁵² Nuaym ve müteşeyyi' ve meçhûl râvîlerin bulunduğu üç rivâyet,⁵³ Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr Dâni (öl. 444/1053) rivâyetleri münker ve zayıf râvîlerden oluşan, çoğu maktû', mevkûf ve senetlerinde meçhul râvîlerin de bulunduğu altı rivâyet⁵⁴, Hatîb Bağdâdî (öl. 463/1071) *Tarih*'inde senetlerinde İbn Lehî'a, Nuaym ve daha birçok zayıf, metrûk ve meçhûl râvî bulunan ve daha sonradan, İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) ve Suyûtî'nin (öl. 911/1505) uydurma rivâyetleri topladıkları kitaplarında⁵⁵ bazılarında yer verdikleri üç rivâyet⁵⁶ zikretmiştir. Süfyânî hakkında birkaç rivâyeti tenkit ederek onların münker olduğunu söyleyen günümüz araştırmacılarından Meşhûr b. Hasan'da konu hakkında gelen rivâyetlerin çok olduğu, kussâs ve vaizlerin bu konuya birçok hayali olay ekledikleri, yalancılara ise eklenen olayları süslediklerini ifade etmektedir.⁵⁷

Sünnî kaynaklarda bulunan *Süfyânî* hakkındaki rivâyetlerden muteber olarak kabul edilebilecek sadece Hâkim'in tahrîç ettiği üç rivâyetten Ebû Hureyre kanalıyla gelen merfû' rivâyettir. Bu rivâyette Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmektedir:

"Dımaşk'ın içlerinden Süfyânî denilen bir adam çıkar, umumiyetle ona tabi olanlar Kelb'dendir. Kadınların karnını deşene kadar öldürür, çocukları öldürür. Kays (Kabîlesi) ona karşı durur, Süfyânî onları da öldürür. En ufak bir şey ondan kurtulamaz ki öldürür, Harre'de Ehl-i Beyt'imden bir adam çıkar, bu durum Süfyânî'ye ulaşır, askerlerinden bir ordu gönderir. (Ehl-i Beyt'ten olan adam) onları yener. Bunun üzerine Süfyânî yanındakilerle birlikte onun üzerine yürür. Beydâ' denilen yere geldiklerinde yere batırılırlar. Onlardan sadece haberci kurtulur"

Hâkim'in "*Bu Buhâri ve Müslim'in tahrîç etmemelerine karşın sahîh bir hadîstir*" dediği rivâyete Zehebî'de *Müstedrek*'teki diğer iki *Süfyânî* rivâyetini tenkit ederken⁵⁸ bu rivâyete "*Buhâri ve Müslim'in şartına göre*" diyerek Hâkim'e muvâfakat göstermiştir.⁵⁹

Merfû' rivâyetin senedi Ebû Muhammed Ahmed b. Abdullah el-Müzenî → Zekeriyya b. Yahyâ es-Sâcî → Muhammed b. İsmâil b. Ebî Semîne → Velîd b. Müslim → Evzâ'î → Yahyâ b.

⁴⁹ Bu konu hakkında bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/409-412.

⁵⁰ Taberî'nin tefsirinde yer verdiği rivâyeti, Ruvvâd, Süfyân b. Sa'îd'den nakletmiştir. Birçok yönden tenkit edilen Ruvvâd'ın özellikle Süfyân'dan rivâyetlerinin münker olduğu belirtilmiştir. bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/249.

⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/422.

⁵² İbn Hibbân *Sikâat*'ında zikretmesine rağmen halinin meçhul, rivâyetlerinin hüccet olmadığı aktarılmıştır. bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 8/411; Mizzî, *Tehzîb*, 15/493.

⁵³ Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhîhayn* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990), 4/515 (No.8447), 547 (No. 8530), 565 (No. 8586).

⁵⁴ Osmân b. Sa'îd ed-Dâni, *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten* (Riyâd: Dâru'l-âsime, 1416), 4/936, 978, 5/1021, 1022, 1023, 1089.

⁵⁵ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât* (Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 2/61; Süyûtî, *el-Le'âli'l-maşnû'a*, 1/435. Ayrıca bu iki kitabın muhtasarı olan İbn Arrâk'ın (öl. 963/1556) kitabı için bk. Ebü'l-Hasen İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şer'ati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevzû'a* (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1399), 2/350.

⁵⁶ Taberî, *Tarih*, 1/339, 341.

⁵⁷ Meşhûr b. Hasan, *el-Trâk fi Ahâdiş ve Âşâri'l-fiten* (Dubai: Mektebetü'l-furkân, 2004), 2/506-507.

⁵⁸ bk. Hâkim, *Müstedrek*, 4/515 (No. 8447), 547 (No. 8530).

⁵⁹ Hâkim, *Müstedrek*, 4/565 (No. 8586).

1146 | Yusuf Oktan. Siyasi ve Mezhebi Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivâyetleri

Ebî Kesîr → Ebû Seleme → Ebû Hureyre şeklindedir. Senette bulunan râvilerden Velîd b. Müslim ve Yahyâ b. Ebî Kesîr dışındakiler kusursuz gözükmetedir.

Senette bulunan Yahyâ b. Ebî Kesîr tedlîsle anılmıştır.⁶⁰ Genel olarak güvenilir râvi olarak kabul edilen Velîd b. Müslim rivâyetlerinde şeyhinin şeyhini düşürdüğünden dolayı (Tedlîsü'l-tesviye) tenkit edilmiştir. Velîd hakkında başka kimsenin aktarmadığı sahîh rivâyetler aktardığı söylenmiş, şeyhi Evzâ'î'den aktardığı rivâyetlerin çokluğu hususunda övülse de⁶¹ yine Evzâ'î'nin zayıf râvilerden naklettiği râvileri senetten düşürerek tedlîs yapmasından dolayı yerilmiştir. İbn Misher, Velîd b. Müslim'in Evzâ'î'nin rivâyetlerini yalancı râvilerden aktardığını, tedlîs yaparak onları düşürdüğünü söylemiştir. Heysem b. Hârice, Velîd'e Evzâ'î'nin rivâyetlerini bozduğunu söyledikten sonra, neden Evzâ'î'nin Nâfi', Zührî, Yahya b. Saîd ve başkalarından rivâyetleri arasına başka râviler eklediğini sorması üzerine Velîd, Evzâ'î'nin onlardan rivâyete tenezzül etmeyeceğini söylemiş, bunun üzerine Heysem, Velîd'e Evzâ'î'nin rivâyetleri münker olan râvilerden aldığını ve kendisinin (Velîd'in) bu aradaki zayıf kişileri düşürerek Evzâ'î'nin rivâyetini sika ravilere isnad ederek verdiğini söyleyince, Velîd'in onun sözüne iltifat etmediğini belirtir. Ayrıca Dârekutnî, Velîd'in Evzâ'î'nin rivâyet ettiği zayıf râvileri düşürdüğünü senedi Nâfi' gibi sika ravilere bağlayarak irsâl yapması hususunda eleştirmektedir.⁶² Zehebî de Velîd'in ilminde ve hıfzında tartışılmaz olduğunu söylemekle birlikte onun müdellis olduğunu sema'sını açıklamadan 'an'ane şeklindeki rivâyetlerinden sakınılması gerektiğini belirterek bunlarla ihticâc yapılamayacağını ifade etmiştir.⁶³ Muhtemelen burada kastedilen Velîd'in Evzâ'î'nin şeyhlerinden tahdîs ifadesini belirtip belirtmediğidir. Zira tenkit edildiği husus kendisiyle Evzâ'î arası değil Velîd'in Evzâ'î'nin zayıf şeyhlerini düşürmesidir.

Ayrıca Müslim senette bulunan İbn Ebî Semîne'den *Sâhîh*'inde hadîs tahrîc etmemiştir. Buhârî ise *Sâhîh*'inde ve *Tarîh*'inde İbn Ebî Semîne'den Hâkim'in kullandığı silsileden farklı olarak sadece birer rivâyet tahrîc etmiştir⁶⁴. Bununla beraber Buhârî ve Müslim, Hâkim'in tahrîc ettiği *ordunun yere batırılması* rivâyetine kitaplarında yer vermişlerdir.⁶⁵ Lakin bu rivâyetlerde herhangi bir şekilde *Süfyânî*yle alakalı bir ifade ya da konu bulunmamaktadır.⁶⁶ Muhtemelen Hâkim'in Velîd b. Müslim → Evzâ'î tarîkiyle teferrüd ederek tahrîc ettiği bu rivâyette Velîd'in senette tedlîs yaparak düşürmüş olduğu Evzâ'î'nin şeyhi, metinde bulunan *Süfyânî*yle alakalı olan kısmı eklemiştir. Bu durumda Sünni kaynaklarda Süfyânîyle alakalı istidlâl derecesinde bir rivâyet bulunmamaktadır.

Nuaym'ın kitabına aldığı rivâyetler arasında Velîd b. Müslim'den Süfyânî hakkında birçok rivâyet bulundurması da ayrıca dikkat çekicidir.⁶⁷ Zira birçok kişinin Velîd b. Müslim'den defalarca hicrî 195 senesinde Süfyânî'nin ortaya çıkacağını söylediğini işittiklerini belirtmiştik. Nuaym'ın Velîd → Şeyh yoluyla aktarmış olduğu rivâyetlerin birinde ikinci Süfyânî'nin zuhuru esnasında gökyüzünde âlâmet görüleceğini söylemektedir.⁶⁸ Muhtemelen kitabında

⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/236; Mizzî, *Tehzîb*, 31/509.

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/134.

⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11/134-135; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 31/97.

⁶³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/222; Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübî's-sitte* (Cidde: Dâru'l-kıble, 1992), 2/355.

⁶⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh* (Beyrût: Dâru İbk Kesîr, 1987), "Kitâbu't-tevhîd", 55 (No. 7115); Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Tarîhu'l-Kebîr* (Beyrût: Dâru'l-fikr, t.s), 1/36.

⁶⁵ Bu konuda bk. İ.Hakkı Ünal, "Hz.Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih 'Yere Batırılacak Ordu' Rivayeti", *İslâmiyât* 1/2 (1998), 39-51

⁶⁶ Buhârî, "Kit'abu'l-buyû" 49 (No. 2012); Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-şâhîh* (Beyrût: Dâru'l-cebel, 1334), "el-Fiten", 7423.

⁶⁷ Nuaym, *el-Fiten*, 1/293, 310, 316, 333, 344, 349. Nuaym altı rivâyette Velîd b. Müslim'in ismini açıkça yazarken, otuzdan fazla *Süfyânî* hakkındaki rivâyette sadece Velîd yazmaktadır. Velîd ile Velîd b. Müslim'in rivâyeti aldıkları Ebû Abdullah, Leys b. Sa'd ve ismi bilinmeyen Şeyh isimli râviler ortaktır. Eğer Nuaym Velîd ismiyle Velîd b. Müslim'i kast ettiyse bu durumda *Fiten*'deki *Süfyânî* rivâyetlerinin yaklaşık üçte biri Velîd b. Müslim yoluyla gelmektedir.

⁶⁸ Nuaym, *el-Fiten*, 1/333.

bahsettiği diğer Süfyânî kendisiyle aynı dönemde yaşamış ve Nuaym'dan birkaç sene sonra öldürülen Mubarki' lakabıyla şöret bulan Süfyânî Ebû Harb Temîm el-Lahmî'dir.

Bununla beraber Nuaym'ın *Fiten*'inde Süfyâniyle alakalı rivâyetlerden bazıları, dönemde vuku bulan tarihi olaylarla paralellik göstermektedir. Süfyânî'ye ortaya çıkması rüya yoluyla teşvik edileceği⁶⁹ belasından ancak muhasaraya sabredenlerin kurtulacağı,⁷⁰ Süfyânî'nin dokuz ay kontrolü elinde tutacağı,⁷¹ Hâlid b. Yezîd b. Muaviye'nin neslinden olacağı,⁷² Abbâsî oğullarının Dimaşk'te bulunan valisinin üzerine giderek onu yeneceği,⁷³ iki galibiyetinden sonra yenileceği⁷⁴ gibi rivâyetler Ebû Amaytar hakkında tarih kitaplarında bahsedilen bilgilerle birebir aynıdır. Ayrıca rivâyetler için kullanılan bazı bâb başlıkları da Abbâsoğulları, Mervâniler ve Süfyânî arasındaki mücadele hakkında bilgiler vermektedir.⁷⁵ Bununla beraber Hakîm'in Velîd b. Müslim kanalıyla verdiği ve yukarıda tenkit ettiğimiz rivâyetin ilk kısmı olan *Süfyânî*'nin Dimaşk'ten çıkması, Kelb Kabilesi tarafından desteklenmesi kısımları tamamen Ebû Amaytar hakkında anlatılanlarla örtüşmektedir.

4. Şîî İmâmî Kaynaklarda *Süfyânî* Rivâyetleri ve Akîdevî Dönüşümü

Şîî İmâmî kaynaklarda *Süfyânî* hakkında gelen ilk rivâyeti on altı asıl'dan⁷⁶ biri olan Cafer b. Muhammed b. Şureyh Hazramî'nin kitabında bulmaktayız. Cafer b. Muhammed → Es'ar b. Amr el-Cu'fî → Muhammed b. Şureyh'den naklettiği haberde Muhammed b. Şureyh İmâmiyye Şîası'nın 6. İmamı kabul edilen Cafer b. Muhammed'e: "Sana kurban olayım, Ben hac edememekten korkuyorum, bana bir şey öğret" demesi üzerine Cafer: "Süfyânî beş yerleşim yerine hükmettiğinde yani Şam'a, Şam'ın nahiyelerine hükmettiğinde bize yönelin" demiş, Muhammed'in silahlı bir şekilde mi sorusuna silahlı bir şekilde cevap vererek: "O (Süfyânî)'nin Mısırlılar üzerine felaketi, Mekke ve Medîne üzerine ise cehennemi vardır" der.⁷⁷ Senette bulunan Es'ar b. Amr el-Cu'fî meçhûl bir râvîdir. Bununla birlikte bu rivâyet daha sonraki İmâmî eserlerde zikredilmemektedir.

Kitaptaki rivâyetlerin tamamına yakınının Sünnî âlimlerin sert bir şekilde tenkit ettiği hatta gulat Şîa'dan saydığı Câbir el-Cu'fî'den⁷⁸ gelmesine rağmen bu rivâyeti Cafer b. Muhammed doğrudan babası ve aynı zamanda 6. İmam Cafer b. Muhammed'in (öl. 148/765) ashabından sayılan Muahammed b. Şureyh'den alacağına baba ile oğlu arasına giren meçhûl râvî Es'ar b. Amr el-Cu'fî'den almıştır. Bununla beraber Şîî kaynaklarda *Süfyânî* hakkında bulduğumuz bu ilk rivâyet ileride bahsedilecek gaybette olduğuna inanılan 12. İmamın zuhuru öncesi görülecek âmetlerden sayılmaması bakımından da önemlidir. Rivâyet bu haliyle Sünnî kaynaklardaki *Süfyânî*'nin musibet ve belasından sakındıran rivâyetlere benzemektedir.

Hicri 3. yüzyılda yaşamış olan Kuleynî'nin hocası Ali b. İbrahîm Kummî tefsirinde Süfyânî'ye iki yerde değinir. İlki *"İşte böylece biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Onda*

⁶⁹ Nuaym, *el-Fiten*, 1/282.

⁷⁰ Nuaym, *el-Fiten*, 1/246.

⁷¹ Nuaym, *el-Fiten*, 1/278.

⁷² Nuaym, *el-Fiten*, 1/279.

⁷³ Nuaym, *el-Fiten*, 1/280, 281.

⁷⁴ Nuaym, *el-Fiten*, 1/290.

⁷⁵ Nuaym, *el-Fiten*, 1/293, 297, 310.

⁷⁶ İmamiyye Şîa'sında *Kütübü Erba'a* ismiyle şöret bulan Kuleynî'nin *Kâff*'si, Şeyh Sadûk'un *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*'i ve Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm* ile *İstibsâr*'ının ilk kaynağı İmamlar döneminde yazıldığı iddia edilen *dört yüz asıl (el-Usûlu'l-erba'a mie)*'dir. Bu asıllardan günümüze on altı asıl ulaştığı iddia edilmektedir. Bu konuda bk. Bekir Kuzudışli, Şîa'da Hadis Rivâyeti ve İsnad (İstanbul: BSR Yayın Grubu, 2011), 177, 183, 201, 216; Etan Kohlberg, "Aluşül al-arba'umi'a," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 128-66.

⁷⁷ Muhammed b. Şureyh el-Hadramî, "Kitâb Muhammed b. Şureyh el-Hazremî", *el-Usûlu's-sitte 'aşara* (Kum: Müesseses dâru'l-Hadîsi's-sekâfiyye, 1423), 226.

⁷⁸ İlk döneminde hakkında olumlu değerlendirmeler yapılsa da sonradan Cerh seviyelerinin en şiddetli sıfatlarıyla tenkit edilmiştir. Bu konuda bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/42-44.

1148 | Yusuf Oktan. Siyasi ve Mezhebi Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivâyetleri

*tehditlerden nice türlüünü tekrar tekrar açıkladık ki belki sakınırlar, yahut onlara bir ibret ve uyanış verir*⁷⁹ ayetini tefsir ederken, ayetin sonundaki “onlara bir ibret ve uyanış verir” kısmını Kâim (Mehdî) ve Süfyânî'nin durumu olarak açıklamaktadır.⁸⁰ İkinci olarak ise “Onların azabını sayılı bir süreye kadar ertelese”⁸¹ ayetini 5. İmam Muhammed Bâkır'a (öl. 114/733) isnat edilen bir rivâyetle Mehdî ve ashabının Süfyânî'nin ordusuyla karşılaşması ve Süfyânî'nin ordusunun yere batırılması şeklinde tefsir eder.⁸² Bu rivâyetlerde dikkat çeken husus bu tarz rivâyetler, Ali b. İbrâhîm Kummî'den daha önce yaşamış olan Nuaym'ın *Fiten*'inde kaydedilmiş olmasıdır.⁸³

Hicrî 3. yüzyılın başlarında vefat eden Abdullah b. Cafer Himyerî isnatlarını İmâmiyye'de 8. İmâm kabul edilen Ali Rızâ'ya (öl. 203/819) dayandırdığı *Kurbu'l-isnâd* adlı eserinde, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr'ın Ali Rızâ'ya sorduğu bir soruda, Ali Rızâ büyük dedesi Muhammed Bâkır'a dayandırdığı şu sözü aktarır: “Kurtuluşun ilk alameti 195 yılındadır. 196 senesinde Araplar yularlarını çıkarırlar...” daha sonrasında Ahmed b. Muhammed, Ali Rızâ'ya babasından falan oğullarının iktidarının falancanın başına yıkılacağını, falan oğulları için artık hükümdar olmayacağını bildirdiğini söylemesi üzerine Ali Rızâ, babasının bunu söylediğini ifade ederek teyit eder, daha sonrasında Ahmed, onların iktidarı gidince durumun düzelmesi için Kureys'ten birinin yönetime geçip geçmeyeceğini sorunca, Ali Rızâ hayır diyerek yanıtlar. Bunun üzerine Ahmed ne olacağını sorar, Ali Rızâ cevaben: “Senin ve arkadaşlarının söylediği şey olacak” der, Ahmed: “Yani Süfyânî' mi?” diyerek onun ortaya çıkışını kastetmesi üzerine, Ali Rızâ “Hayır” der. Ahmed'in Kâim'in (Mehdî) zuhûrunu mu kastettiği sorusu üzerine ise Ali Rızâ dolaylı cevaplar verir.⁸⁴ Bu konuşma konumuz açısından son derece önem arz etmektedir. Zira Ali Rızâ'nın babalarına dayandırdığı kurtuluşun 196/811 senesinde olacağı ifadesi, Velîd b. Müslim'in 195/810 senesinde zuhûrunu söylediği ve Süfyânî olduğu iddia edilen Ebû Amaytar'ın Abbâsi devletine isyan ettiği yıllara rastlamaktadır. Diğer taraftan Ali Rızâ'nın Ahmed b. Muhammed'e “senin ve arkadaşlarının dediği şey olacak” deyince “Süfyânî' mi?” diye cevap vermesi beklenen Süfyânî'nin Şîf anlayışındaki yaygınlığını da göstermektedir.

Diğer taraftan Şîf kaynaklarda Mehdî'nin Süfyânî'yle birlikte anılması tesbit edilebildiği kadarıyla ilk kez Himyerî'nin kitabında bulunmaktadır. Abdullah b. Cafer'in 8. İmâm Ali Rızâ'ya dayandırdığı bir rivâyette, Ali Rızâ, Mehdî ve Süfyânî'nin durumlarının Allah'ın bir farzı olduğu, Mehdî'nin ancak Süfyânî'yle birlikte ortaya çıkacağını söylemiştir.⁸⁵ Bu rivâyete İmâmiyye Şîası'nda beklenen Mehdî'yle Süfyânî'yi birbirine bağlayan ilk rivâyet denilebilir.

İmâmiyye Şîasının günümüze ulaşan en eski tefsirlerinden bir olan Muhammed b. Mesûd Ayyâşî'nin (öl. 320/932) tefsirinde Süfyânî'yle alakalı rivâyetlerin çoğu Sünnî âlimler tarafından tenkit edilen Câbir el-Cu'fî yoluyla gelmektedir. Câbir Muhammed Bâkır'dan Şam ahalisinin Ashab, Abka' ve Süfyânî bayraklarında ihtilaf edeceğini, *Süfyânî*'nin bu ihtilaf sonrasında zuhur edeceği şeklinde rivâyetler aktarır.⁸⁶ Bu tek rivâyetin içerdiği Süfyânî hakkındaki bilgilerin, Nuaym'ın *Fiten*'inde birkaç rivâyette gelmesi dikkat çekicidir.⁸⁷ *Fiten*'deki bu rivâyetlerin Câbir el-Cu'fî→ Muhammed Bâkır yoluyla gelmesi ise bu rivâyetlerin daha sonraki yıllarda eklemeler yapılarak tek bir rivâyette toplandığı düşüncesini uyandırmaktadır.⁸⁸

⁷⁹ Tâhâ 20/113.

⁸⁰ Ali b. İbrâhîm el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Dâru'l-kutub, 1404), 2/65.

⁸¹ Hûd 11/8.

⁸² Kummî, *Tefsîr*, 2/205.

⁸³ Nuaym, *el-Fiten*, 1/308, 349.

⁸⁴ Abdullah b. Cafer el-Himyerî, *Kurbu'l-isnâd* (Kum: Müessesetü Âli-beyt, 1423), 371.

⁸⁵ Himyerî, *Kurbu'l-isnâd*, 374.

⁸⁶ Muhammed b. Ca'fer el-Ayyâşî, *Tefsîrül-Âyyâşî* (Tahrân: el-Matba'atü'l-ilmiyye, 1422), 1/64-66, 244-245.

⁸⁷ Nuaym, *el-Fiten*, 1/223, 290, 304, 312, 316, 330.

⁸⁸ Câbir el-Cu'fî hakkında bk. Ebubekir Sifil, “Sünnî Ricâl Kaynaklarındaki Boşlukların Doldurulmasında Şîfî Ricâl Edebiyatının Önemi: Câbir el-Cu'fî Örneği”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/1 (2015), 23-39;

Şîa'nın en muteber kitaplarından sayılan Kuleynî'nin (öl. 329/941) *Kâfî* sinde bulunan *Süfyânî*'yle alakalı rivâyetlerden sadece birisi itikat ve mezhebin temel esaslarının bulunduğu *Kâfî*'nin ilk kısmı olan Usûl bölümünde, diğerleri genelde imamların hutbe, mektup ve sözlerinden oluşan Ravzâ⁸⁹ bölümünde yer almaktadır. Usûl bölümündeki rivâyette herhangi bir sıfatından bahsedilmeden, konuşma arasında geçen *Süfyânî*⁹⁰, Ravzâ bölümünde 6. İmam Cafer b. Muhammed'e dayandırılan rivâyetlerde Süfyânî'nin hangi olaylardan sonra çıkacağı,⁹¹ çıktığı dönemde imamlara sığınması gerektiği,⁹² Süfyânî'nin ortaya çıkışının Mehdî'nin zuhûru öncesi kesin alametlerden sayıldığı⁹³ ve Süfyânî'nin Mehdî tarafından öldürüleceği⁹⁴ ifade edilmektedir.

Rivâyetler içinde Mehdî'nin çıkış alametlerinden olan *falân oğulları*'nın ihtilafı dikkat çekmektedir. Bu rivâyette Cafer b. Muhammed: "Falân oğulları aralarında ihtilafa düşmedikçe sevdiğiniz şeyi göremeyeceksiniz. Onlar ihtilafa düştüklerinde insanlar (Mehdî'nin zuhûrunu) çok arzular, söz bölünür ve Süfyânî ortaya çıkar"⁹⁵ *Kâfî*'deki başka bir rivâyette Abbas oğullarının ihtilafı, Mehdî'nin zuhuru öncesi olması gereken alametlerden sayılmıştır.⁹⁶ Ayrıca Meclisî (öl. 1110/1698) rivâyetteki *Falân oğulları*'nı *Abbas oğulları* şeklinde açıklarken,⁹⁷ Muhammed Emîn el-Esterâbâdî'nin (öl. 1033/1624) de rivâyetteki *söz bölünür* ibaresini, Abbas oğulları ihtilafa düşünce hilâfet makamı için kimse seçilemeyeceği şeklinde yorumladığını aktarmıştır.⁹⁸ Bu rivâyetin benzeri üstelik sarîh ifadelerle Abbas oğulları şeklinde Kuleynî'den yaklaşık yüz sene önce vefat etmiş Nuaym'ın *Fiten*'indeki birçok rivâyette bulunmaktadır.⁹⁹ Benzerlik gösteren bir diğer rivâyet ise yine Cafer b. Muhammed'e dayandırılan ve falân oğullarından sırayla yedi kişiyi sayarak sonrasında Mehdî ve Süfyânî'nin zuhûr edeceği rivâyettir.¹⁰⁰ Rivâyette geçen falân oğullarını, Meclisî, Abbas oğulları şeklinde açıklamaktadır.¹⁰¹ Aynı şekilde buna benzer bir rivâyet, sonu Süfyânî'nin çıkışına varacak şekilde Abbas oğullarından yedinci kişinin insanları küfre çağıracağı şeklinde Nuaym'ın *Fiten*'inde bulunmaktadır.¹⁰²

Şeyh Sadûk'un babası aynı zamanda Kuleynî ile aynı dönemde yaşamış Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh (öl. 329/941) gaybette olduğuna inandıkları 12. İmâm Muhammed b. Hasan Mehdî hakkında onlarca rivâyet aktarmasına rağmen Süfyânî'yle alakalı sadece iki rivâyet aktarmaktadır. Bunlardan ilki -Kuleynî'nin de kitabında yer verdiği - Süfyânî'yi, 12. İmâm'ın gaybetten çıkışı öncesi alametlerden sayarken¹⁰³, ikinci rivâyet dikkat çekmektedir. Bu rivâyette Cafer b. Muhammed'e Süfyânî'nin ismi sorulur. Cafer: "Onun ismini ne yapacaksınız? Şam'ın beş nahiyesine Dimaşk, Humus, Filistin, Ürdün ve Kınnesrîn'e hükmettiğinde kurtuluşu bekleyin" demiştir. Soruyu soran Abdullah b. Mansûr bunun üzerine "dokuz ay mı hükmeder?"

Topgül, Muhammed Enes, "Sünnî-Şîî İkilimine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları", *İslam Araştırmaları Dergisi* 41 (2019), 52, 62.

⁸⁹ *Kâfî*'nin üçüncü kısmı olan *Ravzâ* bölümü hakkındaki tartışmalar için bk: Bekir Kuzudışli, "Ravza' Bölümünün Kuleynî'nin el-Kâfî 'sindeki Yeri", *İslam Araştırmaları Dergisi* 39 (30 Mart 2018), 149-158.

⁹⁰ Muhammed b. Yakûb el-Kuleynî, *el-Kâfî* (Tahrân: Dâru'l-kutubi'l-İslâmiyye, 1407), 1/337.

⁹¹ Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/209.

⁹² Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/265.

⁹³ Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/274, 310.

⁹⁴ Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/331.

⁹⁵ Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/209.

⁹⁶ Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/310.

⁹⁷ Meclisî, *Mirât*, 26/128.

⁹⁸ Meclisî, *Mirât*, 26/128.

⁹⁹ Nuaym, *el-Fiten*, 1/217, 218, 297, 300, 386.

¹⁰⁰ Kuleynî, *el-Kâfî*, 8/274.

¹⁰¹ Meclisî, *Mirât*, 26/281.

¹⁰² Nuaym, *el-Fiten*, 1/215.

¹⁰³ Ebü'l-Hasan İbn Bâbeveyh, *el-İmâme ve't-tebşire mine'l-hayre* (Kum: Medrestü'l-imâmi'l-Mehdî, 1404), 127.

1150 | Yusuf Oktan. Siyasi ve Mezhebi Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivâyetleri

diye sorunca, Cafer: “Hayır, bir gün dahi fazla olmayacak tam sekiz ay hükmeder” demiştir.¹⁰⁴ Abdullah b. Mansûr’un sorusu son derece önemlidir. Zira Abdullah b. Mansûr daha önceki Şif kaynaklarda geçmemesine rağmen neye dayanarak “dokuz ay mı hükmedecek” sorusunu sormuştur? Muhtemelen cevabı yine Nuaym’ın *Fiten*’inde mevcuttur. Zira buradaki rivâyetlere göre Süfyânî, kadının hamileliği müddetince yani dokuz ay hükmedecektir.¹⁰⁵ Ayrıca Nuaym’ın bu rivâyetlerden birini Şîa’da 5. İmam kabul edilen Muhamed b. Ali→ Câbir el-Cu’ffî yoluyla nakletmesi de manidardır.

Muhammed b. İbrâhîm Nu’mânî (öl. 360/971) Süfyânî hakkında otuzdan fazla tahrîc ettiği rivâyetle bu konuda en çok haber aktaran müelliflerdendir. Öyleki bu rivâyetlerden on sekizini bulunduran özel bir bâb dahi koymuştur.¹⁰⁶ Birçok rivâyet, Süfyânî’nin ortaya çıkışını Mehdî’nin zuhûru öncesi alametlerden sayan rivâyetlere benzerken bazı rivâyetler Süfyânî’nin çıkışını Recep ayı olarak bildirmektedir.¹⁰⁷ Başka bir rivâyette daha önceki kaynaklarda *falan oğullarının ihtilafı*, Abbas oğullarının hükmedeceği ve ihtilafa düşeceği şeklinde sarîh ifadelerle verilmektedir.¹⁰⁸ Bu detayların daha önceki kitaplarda geçmeyerek 4. yüzyılda ortaya çıkması sonraki müelliflere de tesir etmiştir.

Şeyh Sadûk’un (öl. 381/991) aktardığı bir rivâyette ise Ebû Hamza es-Sumâliyyî, Cafer b. Muhammed’e Mehdî’nin zuhuru öncesi kesin olacak alametleri sormuştur. Cafer: “Günün başlangıcında gökyüzünden bir habercinin ‘Biliniz ki hakikat Ali ve destekçilerindedir’ diye bağırır. Sonra İblis -Allah ona lanet etsin- günün son vaktinde: ‘Biliniz ki hakikat Süfyânî ve destekçilerindedir’ diye bağırması üzerine yalancılar şüpheye kapılır”. der.¹⁰⁹ Rivâyetin son kısmında İblis’in bağıracağı cümle, *Kâff*’de doğrudan Cafer b. Muhammed’den aktarılan bir rivâyette hiçbir şekilde Süfyânî ve İblis’ten bahsedilmeden gökten bir habercinin “Biliniz ki Osman ve taraftarları kazananlardır” diye bağıracağı şeklinde gelmektedir.¹¹⁰ Aynı rivâyeti kitaplarında veren Müfîd (öl. 413/1022) ve Muhammed b. Hasan Tûsî (öl. 460/1067) ise Süfyânî’nin ortaya çıkışını hem kesin olacak olaylardan saymakta hem de İblis’in gökten “hakikatin Osman ve taraftarlarında” olduğu şeklinde seslendiğini aktarmaktadır.¹¹¹ Her ne kadar Kuleynî rivâyette bulunan *Osman* kelimesini Süfyânî ile bağdaştırmasa da rivâyetin, Sadûk’un rivâyetiyle benzerliği dikkat çekmektedir. Zira rivâyette *Osman* kelimesinin olduğu yerde *Süfyânî* kelimesinin olması, sonraki müelliflerin, rivâyetin baş kısmında Süfyânî’nin çıkışının, Mehdî’nin zuhuru öncesi kesin olacak olaylardan biri şeklinde ifade edildiği, son kısmında ise adının *Osman* olduğu anlaşılabilir rivâyetleri koyarak *Süfyânî*’nin adının Osman olarak beliren rivâyetleri tahrîc etmeleri sonraki dönem müellifleri tarafından Süfyânî’nin adının Osman b. ‘Anbese olduğu yorumlarına neden olmuştur.¹¹² Muhtemelen rivâyette bulunan *Osman* ve sonraki yorumlarla birlikte tam adının Osman b. ‘Anbese olduğu anlaşılabilir *Süfyânî* hakkında ilk açık bilgiyi, Kuleynî’den sonra Hasîbî (öl.358/969) kitabında zikretmiştir. Mufaddal b. Ömer’in Cafer b. Muhammed’le soru ve cevaplarını içeren uzunca bir rivâyette Cafer b. Muhammed 12. İmam’ın zuhûrunu anlatırken güneşin doğumunda Mehdî’nin zuhurunu haber

¹⁰⁴ İbn Bâbeveyh, *İmâme*, 130.

¹⁰⁵ Nuaym, *el-Fiten*, 1/284, 278, 279, 2/690.

¹⁰⁶ Muhammed b. İbrâhîm en-Nu’mânî, *el-Gaybe* (Tahrân: es-Sadûk, 1397), 299. Bab başlığı için bk. “Mâ Cae fî zikri’s-Süfyânî ve enne Emrehû mine’l-mahtûm ve ennehû kable kıyâmî’l-Kâim”.

¹⁰⁷ Nu’mânî, *Gaybe*, 300, 302.

¹⁰⁸ Nu’mânî, *Gaybe*, 259.

¹⁰⁹ Muhammed b. Ali İbn Bâbevey Şeyh Sadûk, *Kemâlu’-d-dîn ve tamamı’-n-ni’me* (Tahrân: el-İslâmiyye, 1395), 2/652.

¹¹⁰ Kuleynî, *el-Kâff*, 8/310. Daha sonraki müelliflerin rivâyet etmediği ‘İclî Kabilesi’nden bir adamdan Dâvud b. Ferkad’ın duymuş olduğu benzer bir rivâyet için bk. Kuleynî, *el-Kâff*, 8/209.

¹¹¹ Muhammed b. Muhammed Şeyh el-Müfîd, *el-İrşâd* (Kum: Mu’temeru’s-Şeyhi’l-Müfîd, 1413), 2/371; Tûsî, *Gaybe*, 435.

¹¹² Muhammed b. Muhsin Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfî* (İsfahân: Mektebetü’l-imâm Emîri’l-Mü’minîn, 1406), 2/446; Cezâirî, *Riyâdu’l*, 3/121. Ayrıca yukarıda verdiğimiz rivâyetin bulunduğu kitapları tahkik eden muhakkiklerin hepsi de rivâyette geçen *Osman* kelimesinin *Süfyânî*’nin adı olduğu, tam adının ise *Osman b. ‘Anbese* olduğunu ifade etmektedirler.

veren sestem sonra güneş batarken başka bir ses 'Ey yaratılmışlar topluluğu! Efendiniz Filistin'de çorak vadiden zuhur etti. O -Allah ona lanet etsin- Yezîd b. Muaviye'nin neslinden, Emevî, Osman b. 'Anbese'dir. Ona tabi olun ki doğru yolda olup ihtilafa düşmeyesiniz" şeklinde bağırır.¹¹³ Hasîbî'den sonra rivâyeti bu şekliyle kitabına alan Hüseyin b. Süleyman Hillî (öl. 806/1404)¹¹⁴ ve sonrasında Meclisî'dir (öl. 1110/1698).¹¹⁵ Diğer taraftan Nuaym'ın *Fiten*'inde Mehdî ve Süfyânî'nin karşılaştığında gökten "Biliniz ki Allah'ın dostları falanın ashabıdır" şeklinde bir ses duyulacağını aktaran rivayetin senedinde bulunan Zührî, bunun Mehdî olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁶

Bu rivâyetlerin bir benzeri Nuaym'ın *Fiten*'inde meçhûl râvîlerin bulunduğu ve in-kita"lı bir senetle yine Muhammed b. Cafer'den gelmektedir. Süfyânî'nin Hâlid b. Yezîd b. Ebî Süfyân'ın neslinden olacağını ifade eden Muhammed b. Cafer onu görünüş olarak niteledikten sonra Dimaşk'ten kurak bir araziden çıkacağını ifade etmektedir.¹¹⁷ Yukarıda hayatını detaylı olarak verdiğimiz Ebû Amaytar hatırlanacağı üzere Halid b. Yezîd'in torunudur. Ayrıca birçok kişinin, Velîd b. Müslim'den hicrî 195'de Süfyânî'nin ortaya çıkacağını duyduklarını aktarmış-tık. Tüm bunlar sonraki Şîî kaynaklarda benzer ifadelerle bulunmakla birlikte olaylar Mehdî'ye bağlanarak ahir zamana hamledilmiştir.

Süfyânî için kullanılan isimlerden biri de ciğerleri yiyenin oğlu anlamına gelen *İbn Âkileti'l-ekbâd*'dir. Bu isimle Hz. Hamza şehit edildikten sonra ciğerini yiyen Ebû Süfyân'ın karısı Hint bnt. Utbe'ye atıf yapılmaktadır. Lakin bu kavram ilk olarak İbn Sa'd (öl. 230/845),¹¹⁸ Belâzürî (öl. 279/892-93),¹¹⁹ Taberânî (öl. 360/971),¹²⁰ İbn Asâkir (öl. 620/1223)¹²¹ gibi birçok Sünnî kaynakta gelmiştir. *İbn Âkileti'l-ekbâd bu kaynaklarda* daha çok Sıffin savaşında Hz. Ali'nin karşısında olan Hz. Muaviye için ya da bazı özel konuşmalarda Hz. Muaviye'ye hitaben kullanılmıştır. Bu kavramın ilk Şîî kaynaklarından sayılmakla birlikte güvenilirliği üzerine tenkitler bulunan Süleym b. Kays'ın (öl. 76/695) kitabında¹²² kullanımı da Sünnî kaynaklardaki kullanımıyla örtüşmektedir.¹²³ Bu kavram, Şîî kaynaklarda 4. yüzyıla kadar Hz. Muaviye için kullanılmıştır.¹²⁴

Bu kavramın *Süfyânî* için ilk kullanımı muhtemelen yine Nuaym'ın *Fiten*'inde gelmektedir. Ka'b→Tübey' yoluyla gelen rivâyetlerin birinde Abbas oğullarında son ihtilâfın İbn Âkileti'l-ekbâd b. Süfyânî'nin hurûcundan sonra olacağı ifade edilirken¹²⁵ yine aynı tarikle gelen başka bir rivâyet Süfyânî'ye herhangi bir atıf yapılmadan İbn Âkileti'l-ekbâd'ın yaşanan savaşlar sonrasında Dimaşk'te tahtına oturacağı daha sonra Berberîlerin Şam'a doğru yola çıkacağı bunun da Mehdî'nin zuhûrunun alametlerinden olduğu ifade edilmektedir.¹²⁶ Ali b.

¹¹³ Hasîbî, *Hidaye*, 397.

¹¹⁴ Hasan b. Süleyman el-Hillî, *Muhtaşaru'l-beşâir* (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-islâmî, 1421), 443.

¹¹⁵ Meclisî, *Biḥâr*, 53/8.

¹¹⁶ Nuaym, *el-Fiten*, 1/339, 351.

¹¹⁷ Nuaym, *el-Fiten*, 1/279.

¹¹⁸ Muhammed b. Sa'd, et-*Ṭabaḳâtu'l-kübrâ* (Beyrût: Dâru Sâdr, 1968), 8/40, 233.

¹¹⁹ Belazürî, *Ensâb*, 3/10, 5/106.

¹²⁰ Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (Musul: Mektebetu'l-'ulum ve'l-hikem, 1983), 3/81.

¹²¹ İbn Asâkir, *Târîḫ*, 42/521, 59/28.

¹²² Şîî müelliflerinde tenkit ettiği Süleym, Sünnî âlimler tarafından kitabı üzerinden tenkit edilmiştir. Kitabın tek râvisi olan Ebân b. Ebî Ayyâş yalancılıkla itham edilmiştir. Bu konuda bk. Yusuf Oktan – Mohammed Abullais, "The Authenticity of the Book of Suleym Ibn Qays from the Perspective of the Imamate Shī'a in Recording Hadith: A Critical Study", *Al-Itqan: Journal Of Islamic Sciences And Comparative Studies* 2/3 (30 Aralık 2018), 136-142

¹²³ Süleym b. Kays el-Hilâlî, *Kitabu Süleym* (Kum: el-Hâdî, 1405), 2/805, 806.

¹²⁴ İbn Müzâhim, *Vak'atu'l-Sifffin*, 179, 216; Sekaî, *el-Ġârât*, 2/269, 2/440; Hasîbî, *Hidaye*, 125; Hasan b. Ali el-Ḥarrânî, *Tuḥefu'l-ukûl 'an âli'r-Resûl* (Kum: Cemâ'tu'l-müderrişîn, 1404), 227.

¹²⁵ Nuaym, *el-Fiten*, 1/300

¹²⁶ Nuaym, *el-Fiten*, 1/134.

1152 | Yusuf Oktan. Siyasi ve Mezhebi Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivâyetleri

Ebû Tâlib'den gelen bir rivâyette ise Süfyânî'nin Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'nin neslinden olduğu söylendikten sonra onu büyük başlı, yüzünde yara izleri ve gözünde beyaz bir benek olan biri olarak tanımlanmış Dimaşk'ten kurak arazi (وادي اليابس) denilen yerden çıkacağını ifade edilmiştir.¹²⁷

Nuaym'ın *Fiten*'inde geçen Süfyânî hakkındaki bu nitelermelerin bulunduğu ilk kaynak muhtemelen Şîî müellif Numânî'nin (öl. 360/971) *Gaybet* kitabındadır. 5. İmam Muhammed b. Ali'ye nispet edilen rivâyette yaşanacak büyük korku ve ölümlerden sonra kurak bir araziden İbn Âkileti'l-ekbâd çıkararak Dimaşk'te minber'e oturur daha sonrasında da Mehdî'nin zuhuru beklenir.¹²⁸ Nuaym'ın *Fiten*'indeki rivâyetle kısmen benzerlik gösteren bu rivâyetin çok daha kapsamlısı Şeyh Sadûk'un (öl. 381/991) Hz. Ali'ye dayandırdığı rivâyette bulunmaktadır. Bu rivâyette İbn Âkileti'l-ekbâd'ın kurak bir araziden çıkacağı orta boylu, korkunç yüzlü, büyük başlı, yüzünde yara izi olan ve görüldüğünde tek gözü kör sanılan bir görünüşü olduğu, Ebû Süfyân'ın neslinden adı Osman b. 'Anbese olan ve sulak bir tepeye gelerek oranın minberine oturacağı ifade edilmiştir.¹²⁹ Numânî'nin *Gaybet*'indeki bu rivâyet, *Halid b. Yezîd'in neslinden* sözüyle muhtemelen Ebû Amaytar olduğu kastedilen ve kendisinden yüz elli yıl önce yaşamış olan Nuaym'ın *Fiten*'indeki birkaç rivâyetteki bilgilerin tek bir rivâyette toplanılarak yeniden kurgulandığı fikrini oluşturmaktadır.

Sonuç

Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından kurulan Emevî devlet yönetiminin Ümeyye oğulları içinde üçüncü halife II. Muâviye'nin veliahtsız ölümüyle idarenin Süfyânîlerden Mervânîlere geçmesi ve toplumda etkili olan Mehdî rivâyetleri ve özellikle Şîî hareketlilik *Süfyânî* rivâyetlerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. *Süfyânî* haberlerinin ortaya çıkışında Emevî Halifesi II. Muâviye'nin kardeşi Hâlid b. Yezîd ile yine Ümeyye oğullarından yönetimde Mervânî kolunun kurucusu Mervân b. Hakem'in iktidar mücadelesi etkili olmuştur. Hilâfeti Mervân'a kaptıran Hâlid, toplumda kaybolan itibarını kazanmak ve toplumda kendi ailesi Süfyân oğullarına yönelik oluşan karamsarlığı, ümit ve arzuya çevirmek niyetiyle *Süfyânî* haberlerini yaymıştır. Toplumda Süfyân oğullarına yönelik teveccühün devamını hedefleyen bu haberler bir bakıma hedeflenen etkiyi uyandırmıştır. Zira yönetime karşı yapılan isyanlara iştirak eden insanlar beklenen *Süfyânî*'nin zuhur ettiğini söylerken isyanı yönlendiren kişiye de *Süfyânî* nitelemesi yapmışlardır. Böylece özellikle hicrî 2. asırda yönetime yapılan isyanlarda liderlerin Süfyân oğullarından olmaları ya da kendilerini onlara intisap etmeleri, insanların teveccühünü kazanarak birçok kesimden yönetim için bıat almalarında önemli bir rol oynamıştır. Bu durum ilk dönem *Süfyânî* algısının toplum nezdinde Ali oğullarından beklenen *Mehdî* algısıyla eş değer olduğunu göstermektedir. Merkezi yönetime karşı ciddi tehdit boyutlarına ulaşan *Süfyânî* isyanları, netice olarak başarıya ulaşamamıştır. Özellikle Ebû Amaytar adıyla meşhur olan ve hilâfeti Mervân'a kaptıran Hâlid b. Yezîd'in torunu Ali b. Abdullah'ın hayatı, dönemin Sünnî kaynaklarına girmiştir. Senetlerinde meçhûl ve metrûk râvilerin bulunduğu ve metinlerinde yaşanan olay ve kahramanların özelliklerini ahir zamana hamleden bilgiler içeren rivâyetler günümüze ulaşmıştır.

132/150 yılında Abbasî Devleti'nin kurulması ve Şîî fırkaların bölünerek imâmet ve gaybet akidesinin benimsenmesi sürecinde muhalif kanat olan Ümeyye oğullarının Süfyânî kolu tarafından beklenen kurtarıcı Süfyânî, sonraki süreçte Mehdî'nin savaşağı düşman hüviyetine dönüştürerek günümüze ulaşan rivâyetlerde salt kötü bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu rivâyetlerde dikkat çeken husus Ümeyye oğulları içindeki iktidar savaşı sürecinde vuku bulan detayların ahir zamanda Mehdî'nin savaşağı Süfyânî rivâyetlerine yansıtılmasıdır.

¹²⁷ Nuaym, *el-Fiten*, 1/279, 2/699.

¹²⁸ Nu'mânî, *Gaybe*, 306, 307.

¹²⁹ Şeyh Sadûk, *Kemâlu'd-dîn*, 651.

Sünnî kaynaklarda istidlâli mümkün olmayacak derecede zayıf olan rivâyetlerin çoğu Nuaym'ın *Fiten'*inde bulunmaktadır. Hadîs kitabından daha çok tarih kitabı özelliği taşıyan *Fiten'*deki *Süfyânî* hakkındaki rivâyetlerin çoğu hicrî 195 senesinde *Süfyânî*'nin zuhur edeceğini ifade eden aynı zamanda tedlîsle meşhur olmuş Velîd b. Müslim ve yalancılıkla itham edilen Câbir el-Cu'fî yoluyla gelmektedir. Başta Nuaym'ın *Fiten'*i olmak üzere Sünnî kaynaklardaki *Süfyânî* hakkındaki bilgiler bir bakıma hicrî 2. asırda yaşanan *Süfyânî* merkezli siyasi olayların kitaplara yansıtılmasıdır.

Şîî kaynaklarda *Süfyânî* hakkındaki ilk rivâyet, Cafer b. Muhammed b. Şureyh Hadramî'nin erken dönem Şîî kaynaklarından addedilen kitabında bulunmaktadır. Bela ve musibet sahibi biri olarak tanıtılan bu ilk rivâyetteki Süfyânî, Sünnî kaynaklardaki Süfyânî ile benzerlik göstermekte, mezhebin temel esaslarından biri olan 12. İmâm'ın zuhuruyla herhangi bir şekilde irtibat kurmamaktadır. Doğrudan 12. İmâm Mehdî'nin zuhurunu, Süfyânî'nin ortaya çıkışına bağlayan ilk rivâyet ancak hicrî 3. asırda Abdullah b. Cafer Himyerî'nin kitabında gelmektedir.

Şîî kaynaklarda hicrî 4. asırda sayısal bakımdan önemli bir artış gösteren *Süfyânî* hakkındaki rivâyetler, içerdikleri bilgiler bakımından Nuaym'ın *Fiten'*inde bahsedilen ve çoğu Ebû Amaytar'ın isyanı sürecinde kaynaklara geçen tarihi bilgilerle benzerlik göstermektedir. Benzerliğin rivâyetlerin senetlerinde de olması Şîî kaynaklı rivâyetlerin kaynağının başta Nuaym'ın *Fiten'*i olmak üzere Sünnî kaynaklar olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Şîî kaynaklarda *Süfyânî* hakkındaki rivâyetlerin çokluğu, *Süfyânî*'nin ortaya çıkışının 12. İmâm'ın zuhuruna bağlanması, dolayısıyla meselenin İmâmî itikâdın bir parçası haline gelmesi ilk bakışta bu tür rivâyetlerin kaynağının Şîî kökenli olduğu düşüncesine sevk etse de bundan daha öncesinde Sünnî kaynaklarda bulunan *Süfyânî* rivâyetlerinin aslı ilk dönem yaşanan siyasi çekişmeler ve sonrasında yönetime karşı yapılan isyanlardaki ayrıntılardan oluşmaktadır.

Kaynakça

- Ayyâşî, Muhammed b. Ca'fer. *Tefsîrü'l-Âyyâşî*. 2 Cilt. Tahrân: el-Matba'atü'l-ilmîyye, 1422.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muḥammed. *el-Farḳ beyne'l-Fırak*. Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. Târîḫü Bağdâd. 16 Cilt. Beyrût: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmiyye, 2002.*
- Baraç, Mehmet. Mehdilik inancının hicrî I-III. asırlardaki tarihi seyri ve günümüz Türkiye-sinde anlaşılma biçimleri. İstanbul: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Beklenen Kurtarıcı İnanıcı. Kolektif. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. Ensâbu'l-eşraf. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1996.*
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhîḫ*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru İbk Kesîr, 3. Basım, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîḫü'l-Kebîr*: 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fıkr, ts.
- Cemaledî, Emîn Muhammed. Hermeceddûn Âḫîr Beyân. Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2001.
- Cezâirî, Nimetullah b. Abdullah. *Riyâdu'l-ibrâr fî menâkıbi'l-eimmeti'l-aḫḫâr*. Beyrût: Müessesetü't-tarihî'l-'Arabî, 1427.
- Dânî, Osmân b. Saîd. *es-Sünenü'l-vâride fî'l-fiten*. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-'âsime, 1416.
- Desûkî, Fârûk. *el-Beyânu'n-Nebevî*. Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 1997.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. es-Sünen. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 1430.*
- Emîn, Ahmed. *Ḍuḫâ'l-İslâm*. Kâhire: en-Nahdatü'l-Mısriyye, 7. Basım, ts.
- Eş'ari, Ebû Hasan Ali b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. Wiesbaden: Fransz Steiz, 1400.
- Feyz-i Kâşânî, Muhammed b. Muhsin. el-Vâfi. 26 Cilt. İsfahân: Mektebetü'l-imâm Emîri'l-Mü'minîn, 1406.
- Hadramî, Ca'fer b. Muhammed. "Kitâb Muhammed b. Şureyh el-Ḥazremî", *el-Usûlu's-sitte 'aşara*, 213-253. Kum: Müessesetü'dâru'l-Hadîsi's-sekâfiyye, 1423.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. el-Müstedrek 'ale's-Şâhîḫayn. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990.*
- Hanbel, Ahmed b. Muhammed. el-Müsned. 45 Cilt. Ammân: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1420.*
- Harrânî, Hasan b. Ali. *Tuḫefu'l-'uḫûl 'an âli'r-Resûl*. Kum: Cemâ'tu'l-müderrişin, 2. Basım, 1404.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. *el-Hidayetü'l-Kübrâ*. Beyrût: el-Belâğ, 1419.
- Hilâlî, Süleym b. Kays. *Kitabu Süleym*. 2 Cilt. Kum: el-Hâdî, 1405.
- Hillî, Hasan b. Süleymân. *Muḫtaşaru'l-beşâir*. Kum: Müessesetü'n-neşri'l-islâmî, 1421.
- Himyerî, Abdullah b. Cafer. *Ḳurbu'l-isnâd*. Kum: Müessesetü' Âl'i-beyt, 1423.
- İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn. *Tefsîru'l-Ḳur'ân*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1996.
- İbn Arrâk, Nûruddîn Alî b. Muhammed. Tenzîḫü's-şer'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḫbârî's-şen'ati'l-mevzû'a. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1399.*
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîḫü medîneti Dimaşḳ*. 70 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1995.
- İbn Bâbeveyh, Ali b. Hüseyin. *el-İmâme ve't-tebşire mine'l-ḫayre*. Kum: Medrestü'l-imâmî'l-Mehdî, 1404.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tebşîrü'l-müntebih bi-taḫrîri'l-Müştebih*. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-ilmîyye, ts.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. el-Askalânî. Tehzîbü't-Tehzîb. 14 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1984.*
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*. 4 Cilt. Kâhire: Lecnetü'l-İhyâ'i't-turâsi'l-İslâmî, 1969.

- İbn Hasan, Meşhûr. *el-İrâk fî Ahâdîs ve Âşârî'l-fiten*. Dubai: Mektebetu'l-furkân, 2004.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed. *Cemheretu ensâbi'l-'Arab*. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiye, 3. Basım, 2003.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arâbi, 1408.
- İbn Müzâhim, Nasr. *Vak'atu'-Sıffîn*. Kum: Mektebetu Âyetullah el-Mara'sî, 2. Basım, 1404.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *e't-Tabakâtu'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdr, 1968.
- İbn Süleyman, Ebû'l-Hasen Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâs, 1423.
- İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn. *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûk Mıısır vel'-Kâhire*. 16 Cilt. Kâhire: Dâru'l-kutub, ts.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn. *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*. 9 Cilt. Kâhire: Müessesetu Kurtuba, 1406.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn. *el-Mevdû'ât*. 3 Cilt. Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'Arabî, 1997.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn. *el-Egânî*. 24 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fıkr, 2. Basım, ts.
- Kesik, Derya Yörük. Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdîlik Telakkisi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kılıç, Ünal. Mervân b. el-Hakem. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Kohlberg, Etan. "Al-Uşûl al-arba'umi'a." *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 10 (1987), 128-66.
- Kuleynî, Muhammed b. Yakûb. *el-Kâfî*. 8 Cilt. Tahrân: Dâru'l-kutubi'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1407.
- Kummî, Ali b. İbrâhîm. *Tefsîru'l-Şummî*. 2 Cilt. Kum: Dâru'l-kutub, 3. Basım, 1404.
- Kummî, Sa'd b. Abdillâh. *Kitâbu'l-mağâlat ve'l-fıraç*. Tahrân: Matba'a Haydariyye, 2. Basım, 1360.
- Kuzudişli, Bekir. "Ravza' Bölümünün Küleynî'nin el-Kâfî 'sindeki Yeri". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 39 (30 Mart 2018), 149-158.
- Kuzudişli, Bekir. Şa'da Hadis Rivâyeti ve İsnad. İstanbul: BSR Yayın Grubu, 2011.
- Kürd Ali, Muhammed b. Abdurrezzak. *Hıta'tu's-Şâm*. 6 Cilt. Dımaşq: Mektebetu'n-nûrî, 3. Basım, 1983.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2019.
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed. *Bihâru'l-envâr*. 110 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1403.
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed. *Mirâtu'l-'uqûl fî şerhi aḥbâri Âli'r-Resûl*. 26 Cilt. Tahrân: Dâru'l-kutubi'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1404.
- Mekkî, Ebû Muhammed İbn Ebî Tâlib. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye*. 13 Cilt. Şarika: Câmîatu's-Şarika, 2008.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbu'l-Kemâl*. 30 Cilt. Beyrût: Müessesetu'risâle, 1980.
- Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân. *el-İrşâd*. Kum: Mu'temeru's-Şeyhi'l-Müfid, 1413.
- Müslim, Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhiḥ*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-cebel, 1334.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ. *Fıraqu's-Ş'a*. Kâhire: Menşûratu'r-Ridâ, 1423.
- Nu'aym, İbn Hammâd Ebû Abdillâh. *el-Fiten*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetu't-tevhîd, 1412.
- Nu'mânî, Muhammed b. İbrâhîm. *el-Gaybe*. Tahrân: es-Sadûk, 1397.
- Nursî, Said. *Sözler*. İstanbul: Söz Matbaacılık Yayıncılık, 2012.
- Nursî, Said. *Şuâlar*. İstanbul: Söz Matbaacılık Yayıncılık, 2012.

1156 | Yusuf Oktan. Siyasi ve Mezhebi Olayların Ortaya Çıkardığı Süfyânî Rivâyetleri

- Oktan, Yusuf – Abullais, Mohammed. "The Authenticity of the Book of Suleym Ibn Qays from the Perspective of the Imamate Shi'a in Recording Hadith: A Critical Study". *Al-Itqan: Journal Of Islamic Sciences And Comparative Studies* 2/3 (30 Aralık 2018), 125-151.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2002.*
- Sekafî, İbrâhîm b. Muhammed. *el-Gârât. 2 Cilt. Kum: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, 1410.*
- Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr. *Tefsîru'l-Kur'ân. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-vatan, 1997.*
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Baḥru'l-'ulûm. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiye, 1993.*
- Sersâvî, Mâzin b. Muhammed. *Keşfu'l-meknûn fî'r-red 'alâ kitâb Hermeceddûn. Kâhire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2002.*
- Sifil, Ebubekir. "Sünnî Ricâl Kaynaklarındaki Boşlukların Doldurulmasında Şî'î Ricâl Edebiyatının Önemi: Câbir el-Cu'fî Örneği". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/1 (Haziran 2015): 23-39.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *el-Le'âli'l-maşnû'a fî'l-eḥâdîsi'l-mevzû'a. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1996.*
- Şehristânî, Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1404.*
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali. *Kemâlu'd-dîn ve tamamı'n-ni'me. 2 Cilt. Tahrân: el-İslâmiyye, 2. Basım, 1395.*
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-Kebîr. 20 Cilt. Musul: Mektebetu'l-'ulum ve'l-hikem, 2. Basım, 1983.*
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmîyye, 1407.*
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *el-Âmülf Câmi'u'l-beyân fî te'vil'l-Kur'ân. 20 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2000.*
- Tartı, Nevzat. *Hadisçiler ve Tarih. İstanbul: Fecr Yayınevi, 2020.*
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-Şâhîh. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-garbi'l-İslâmiyî, 2. Basım, 1998.*
- Topgül, Muhammed Enes. "Sünnî-Şî'î İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları". *İslam Araştırmaları Dergisi* 41 (Ocak 2019): 45-83.
- Tûsî, Muhammed b. Hasan. *el-Gaybe. Kum: Dâru'l-me'ârifî'l-İslâmiyye, 1411.*
- Ünal, İ.Hakkı. "Hz.Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih 'Yere Batırılacak Ordu' Rivayeti". *İslâmiyât* 1/2 (1998), 39-51.
- Yılmaz, Saim. "Muâviye b. Yezîd'in Halîfelikten Ayrılması ve Halîfeliğin Mervânîlere İntikâli". *İSTEM* 8 (Aralık 2006): 187-206.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî'l-Kütübi's-sitte. Cidde: Dâru'l-kible, 1992.*
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-i'tidâl fî naḫti'r-ricâl. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1963.*
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 3. Basım, 1985.*
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm. 52 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1987.*
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-ḥuffâz. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998.*
- Zübeyri, Ebû Abdullah Mus'ab b. Abdullah. *Nesebu Kureys. 13 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, 1953.*